

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

DIPLOMSKI RAD

**Kronologija muških grobova japodske kulture
tijekom željeznog doba**

VATROSLAV ŠPANIČEK

ZAGREB, 2017.

KAZALO

UVOD.....	1
POVIJEST	
ISTRAŽIVANJA.....	3
JAPODSKI TERITORIJ.....	8
KRONOLOGIJA JAPODSKE KULTURE S NAGLASKOM NA R. DRECHSLER-BIŽIĆ I Z.	
MARIĆA.....	9
ZAGROBNI ŽIVOT JAPODA.....	16
PRIKAZ MATERIJALA IZ GROBNIH CJELINA KOJE SU POTENCIJALNO MUŠKI UKOPI.....	20
TABLICE S POPISOM NALAZA IZ ODABRANIH GROBNIH CJELINA IZ PROZORA I KOMPOLJA.....	35
RASPRAVA.....	41
ANALIZA DOBIVENIH REZULTATA.....	50
ZAKLJUČAK.....	56
LITERATURA.....	57
POPIS	
PRILOGA.....	60

Zahvaljujem se svome mentoru prof. dr. sc. Hrvoju Potrebici na inspiraciji, velikom strpljenju i pomoći tijekom studija i tijekom izrade diplomskoga rada.

Zahvaljujem se svim svojim prijateljima i kolegama koji su, svaki na svoj način, dali dodatni poticaj da uspješno završim studij.

Osobito se zahvaljujem svojim roditeljima i bratu na brizi i potpori, a ponajviše svojoj budućoj supruzi Martini koja je bila uz mene u lijepim i u onim manje lijepim trenucima studentskog života kroz koje svi prolazimo.

UVOD

Pred arheologom se često postave izazovi koji su uvjetovani različitim faktorima. Bilo da se radi o nedostatku arheološkog materijala, nedostatku vremena, financijskih sredstava, suradnika, slabo dokumentiranom, nedovoljno publiciranom materijalu i prostoru koji je davno istraživao, pa su samim time podaci o istraživanjima manjkavi. Od arheologa se očekuje da izvede određene zaključke koji sami po sebi ne moraju biti obilni, međutim trebali bi biti metodološki dosljedni.

Tematika zagrobnog života oduvijek je privlačna brojnim arheolozima, a zasigurno i široj javnosti jer ona odražava dijelom ono materijalno, opipljivo dohvatljivo, ali još većim dijelom ono mistično, nedostižno, koje je misterij svakome, a opet svačije odredište i kraj putovanja. Teško je promišljati o nematerijalnome, kada vam je i materijalno slabo poznato i teško određivo.

Čovjek je oduvijek zagrobni život shvaćao vrlo ozbiljno, na njega se trebalo posebno pripremiti: kako danas, tako i nekada davno. Čovjek željeznoga doba u zagrobni je život odlazio nakićen i pripremljen kako mu ništa ne bi nedostajalo i kako bi sebe prikazao u što boljem svjetlu. Odjeća, obuća, tijelo okićeno nakitom, brojni propadljivi prilozi – hrana i piće pohranjeni u posudama (često pogrešno protumačimo posudu kao grobni prilog, umjesto sadržaja te posude) svjedoče upravo o tome fenomenu. Ne smijemo izostaviti niti monumentalne grobnice, tumule, prostorni marker zajednice, pokazatelj moći zajednice i pojedinca i podsjetnik postojanja i stalne prisutnosti pojedinca u toj zajednici.

Danas nam se čini kako jako puno znamo o željeznome dobu, a svakoga dana se iznova razuvjerimo. Imamo probleme s naoko trivijalnim problemom – definiranjem spolne pripadnosti groba. S tim sam se problemom pokušao suočiti u ovome radu.

Odabirom ove teme želio sam pokušati objasniti kronologiju muških grobova japodske kulture, s naglaskom na nekropole Prozor i Kompolje. Podatke sam nastojao dopuniti s podacima iz Vinice, najvećega poznatog japodskog nalazišta u Sloveniji te Ribića, srednjobosanskog nalazišta u dolini rijeke Une. Za ovakvu temu bile su mi potrebne grobne cjeline s cjelovitim popisom i fotografijama arheološkog materijala. Na našu sreću, ali i nesreću Japodi su odavna poznati preko brojnih povijesnih izvora te su samim time bili predmetom proučavanja od samih začetaka „prave“ arheologije od kraja 19. stoljeća naovamo. Kako je to uobičajeno na ovim prostorima, većina istraživanja započela je

pronaskom „slučajnih nalaza“ prilikom poljoprivrednih radova. Istraživanja koja su se dogodila u tome razdoblju pričinila su veliku štetu današnjem proučavanju arheološkoga materijala jer su često vođena željom da se produciraju rezultati, odnosno izvuku nalazi koji su potom završavali na raznim aukcijama uglavnom izvan matične zemlje pronalaska. Primjer takve prakse je *Mecklenburg Collection* koju je prikupila barunica Mecklenburg, a danas se većim dijelom nalazi u Peabody Museum, Harvard, MA, USA

Japodi, vrlo moćna zajednica brončanog, a ponajviše željeznoga doba danas je relativno dobro poznata, no još uvijek postoje veliki problemi u rješavanju brojnih pitanja. Primjer toga je određivanje spolne pripadnosti groba, osobito ako se radi o muškoj osobi jer Japodi gotovo nikada nisu prilagali oružje u grobove svojih muškaraca – ratnika, danas još uvijek glavne odrednice spolne pripadnosti groba željenoga doba izuzev osteoloških ostataka ukoliko je analiza moguća. Ovaj je rad pokušaj interpretacije i spolnog određivanja grobova te njihov razmještaj u kronološki sustav.

POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Kraj 19. stoljeća označio je početak razvoja muzejske djelatnosti, a time i arheologije koja je postala predmetom interesa brojnih znatiželjnika, najvećim djelom bez formalne naobrazbe. Prostor današnje Hrvatske često su privlačili istraživače zbog izrazito bogatoga kulturnog naslijeđa koje je uvjetovano izvrsnim zemljopisnim položajem, na razmeđu kultura i civilizacija.

Prapovijesne zajednice na tlu Hrvatske bile su slabije poznate zbog dostupnosti arheoloških lokaliteta iz antike i srednjega vijeka koje je lakše otkriti nego, primjerice, prapovijesne grobove. O prapovijesnim zajednicama sa ovih prostora u pravilu znamo zahvaljujući antičkim pisanim izvorima, a to je slučaj i sa Japodima.

Liburni, Kolapijani i Japodi pripadaju autohtonim prapovijesnim zajednicama koje su naseljavale prostor sjevernog dijela istočne jadranske obale te njezino zaleđe.

Priča o Japodima s prostora današnje Hrvatske započinje 1880. g. kada učitelj i povjerenik Narodnog muzeja u Zagrebu šalje Šimi Ljubiću, ravnatelju, obavijest o pronađenom arheološkom materijalu prilikom poljoprivrednih radova na Velikom i Malom Vitlu, gradinama koje sa tri strane zatvaraju malu kotlinu. Na jugu su gradine odvojene brežuljkom. (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 6). Marković, amater, samostalno započinje istraživanje bez mnogo uspjeha (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 5). Nakon Markovića u Prozoru s više uspjeha radi austrijski bojnici F. Dietz, a 1888. istražuje Ramberger, također s dobrim rezultatima. Nalazi završavaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu i u Prirodoslovno – povijesnom muzeju u Beču (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 5). U takvim okolnostima dokumentacija je vođena, razumije se, nepotpuno i neprecizno. Šime Ljubić nekropolu pripisuje Japodima te povodom toga godine 1889. objavljuje arheološki materijal s nekropole u dopunjenom djelu *Popis arheologičkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu* (Olujić, 2007: 32). Tridesetih godina 20. stoljeća, na mjestu nekropole u Prozoru eksploatirao se pijesak te je to prilikom, prema izjavama mještana, otkriveno više grobova. Međutim, ti su nalazi završili na crnom tržištu i nakon toga nestaju (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 6). Godine 1972. djelatnici Arheološkog muzeja u Zagrebu pod vodstvom Ružice Drechsler-Bižić istražili su južni, dosad neistraženi dio nekropole (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 8). Prilikom istraživanja otkriveno je sedamdesetšest grobova u tri horizonta ukopavanja od kojih je sedamdesetjedan bio kosturni, a samo pet paljevinskih. Pokojnici su uglavnom stavljeni na dasku ili su bili ograđivani kamenjem i zasipani zemljom (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 8).

U okolini Otočca u selu Kompolje nalaze se još dvije nekropole koje pripadaju Japodima. Prvi put informacija o postojanju nekropola Narodnom muzeju u Zagrebu postaje poznata 1887. g. kada povjerenik Maras iz Kompolja šalje 11 predmeta, uglavnom fibula (DRECSHLER-BIŽIĆ 1961: 67). Veću nekropolu (nekropola I) istraživao je od 1902. Josip Brunšmid, Ljubićev nasljednik, a manju, južnu, istraživao je učitelj Vukelić, muzejski povjerenik (DRECSHLER-BIŽIĆ 1961: 67). Veća nekropola sadržavala je 403 groba, uglavnom skeletna. Podaci o broju grobova iz nekropole II nisu sačuvani jer je učitelj Vukelić zanemario grobne cjeline, a sav materijal slao u sanducima u Zagreb. Revizijska istraživanja iz 1955. i 1956. rađena su na neistraženom dijelu nekropole I (DRECSHLER-BIŽIĆ 1961: 67). Istraživanjima su definirana 2 sloja ukopavanja: sloj I (1,90 m – 0,90 m) i sloj II (0,90 m – 0,40 m). U sloju I prisutan je skeletni ukop i spaljivanje, a u sloju II samo skeletni ukop (DRECSHLER-BIŽIĆ 1961: 70).

Nekoliko godina nakon Markovića i početka istraživanja u Prozoru, u Ribiću, nedaleko Bihaća, pronađena je ravna nekropola s 316 grobova, a krajem 1896. u probno istraživanje 11 grobova nekropole kreće Vejsil Ćurčić koje nastavlja kustos Zemaljskog muzeja Franjo Fiala početkom slijedeće godine.

U Ribiću, japodskom nalazištu u dolini Une u Bosni i Hercegovini prevladavaju, izvještava V. Ćurčić, kao uostalom i na drugim nekropolama doline Une, Jezerinama i Golubiću, paljevinski ukopi, a skeletnih je samo 6 (ĆURČIĆ 1898: 628). Izvještaj V. Ćurčića izrađen je, za ono vrijeme, vrlo precizno, sa opisima nalazišta, dokumentiranom orijentacijom grobova, popisom i detaljnim opisom nalaza. Međutim, nalazi sa tog nalazišta nisu bili obrađeni, pa je sintezu triju unskih nekropola obradio je Zdravko Marić 1968. g. S obzirom na slabo obrađeni materijal, Marić je koristio podatke dobivene kasnijim istraživanjima prije i nakon Drugog svjetskog rata, a njegov rad ima veliku vrijednost ponajviše radi izrade relativne kronologije u 6 faza za unske nekropole. Takvoj kronologiji veliki problem predstavlja loše uklapanje japodskog materijala u regionalni kontekst susjednih zajednica koja se očituje u čestoj upotrebi vrlo ranih elemenata u kasnijim fazama. Svaka faza markira temeljne predmete korištene u toj fazi. što ne znači da materijal iz starije faze nije bio prisutan u mlađoj (MARIĆ 1968: 10). Marić je svojim radom uspio objediniti nekropole Ribić i Jezerine u jednu koherentnu cjelinu.

U Sloveniji je godine 1906. i 1907. barunica Mecklenburg iskopala 323 groba na nekropoli koja je pripisana Japodima (GABROVEC 1966: 179). Lokalitet Stražni dol nalazi se u blizine utvrđene gradine na brijegu Šlemine iznad Vinice u Beloj krajini, južno od Črnomlja, na lijevoj obali rijeke Kupe (DULAR 1973: 546). To je najveće japodsko nalazište u Sloveniji. Materijal iz Vinice dio je tzv. *Mecklenburške kolekcije* koja se nalazi u Peabody Museum, Harvard, MA, USA.

Materijal viničke grupe razlikuje se od materijala ostalih grupa u Sloveniji: „pastirske palice“ – igle kojima je glava povijena u oblik pastirskoga štapa (VOGT 1934: 53), pincete, razni privjesci – sve to pripada srednjelatenskome materijalu. Međutim, tipičan srednjelatenski materijal poput opreme keltskog ratnika, mača s verigom, šupljih narukvica i sl. ovdje nije prisutan. (GABROVEC 1966: 186). Importa u Vinici gotovo da nema, a prisutna je lokalna proizvodnja za lokalni ukus. Keramike ima malo, a Vogt ju je podijelio u 3 kategorije (VOGT 1934: 54):

1. „klasična“ halštatska keramika
2. halštatska keramika estenskog tipa (crno-crveno obojene posude na nozi)
3. latenska keramika rađena na lončarsko kolo

Vogt također donosi i prvi izvještaj o materijalu iz Vinice kao i povijesno – kulturni kontekst. Vogt smatra kako izostanak oružja kao grobnog priloga govori o miroljubivosti zajednice (VOGT 1934: 49). Smatram da je Vogt u tome pogriješio jer izostanak oružja kao grobnog priloga može značiti da se pokojnicima prilagao nekakav drugi grobni prilog. Oružje koje susrećemo u grobnim cjelinama ne mora biti funkcionalnog karaktera, niti označava da je pokojnik „taj“ primjerak oružja koristio u borbi. Oružje je u tom slučaju simbol moći, statusa i prestiža, nije pokazatelj miroljubivosti ili ratobornosti zajednice.

Podatke o Vinici te o cjelokupnom srednjelatenskom razdoblju u Sloveniji sistematizirao je 1966. g. Stane Gabrovec u znanstvenom radu *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji*. Gabrovec je u tom radu željeznodobne grupe kao posebne kategorije izdvojio: naselja, groblja i slučajne nalaze (GABROVEC 1966: 172). Prema arheološkom materijalu izdvojio je 3 horizonta: mokronoški horizont – klasični predstavnik latena u Sloveniji; vinički horizont – prema Vinici, najvećem japodskom nalazištu u Sloveniji; idrijski horizont – prema Idriji ob Bači, glavnom latenskom nalazištu slovenske Primorske (GABROVEC 1966: 182).

Gabrovec vinički horizont datira u Ha D2-3, što gotovo odgovara Lt A-B u srednjoj Europi (GABROVEC 1966: 191). Smatra kako vinički horizont pokazuje drugačije odlike od ostalih

latenskih nalazišta u Sloveniji po izostanku tipičnog latenskog materijala. Razloge tomu vidi u orijentiranosti Vinice prema Lici, centralnom japodskom prostoru, što se potvrđuje i u nejasnom omjeru skeletnih i paljevinskih ukopa, jednako kao i u Lici (GABROVEC 1966: 186). Prema Gabrovcu, vinički horizont traje sve do kasnoga latena.

Za radove o Prozoru i Kompolju najzaslužnija je svakako Ružica Drechsler-Bižić. Ona je prije svega zaslužna za ponovno „oživljavanje“ problematike Japoda te revizijska istraživanja koja su svojim rezultatima pokazala da ranija istraživanja, premda prilično destruktivna po svojoj naravi, pogotovo za današnje standarde istraživanja, ipak nisu bila dovoljno „temeljita“. Prilikom istraživanja pod vodstvom R. Drechsler-Bižić otkriveni su tragovi japodskih naselja sa stambenim objektima (DRECHSLER-BIŽIĆ 1986: tabla 1-14). Drechsler-Bižić je sastavila kronologiju. Nakon Ružice Drechsler-Bižić istraživanja Japoda i Like u cjelini dobili su novi zamah koji ne prestaje do danas. U više radova, Japodima su se bavili Nives Majnarić-Pandžić, Mate Suić i Duje Rendić-Miočević. U novije vrijeme, Japodima se bavi čitav niz autora, domaćih i iz inozemstva. Treba izdvojiti Borisa Olujića koji je izradio 1999. doktorsku disertaciju *Japodi od 5. do 1. stoljeća prije Krista. Kultura u prostoru između latenske kontinentalne i jadranske (sredozemne) civilizacije*. Napisao je niz znanstvenih radova koji obrađuju Japode s povijesnog i povijesno-arheološkog gledišta. Olujić je iskoristio svoje znanje kao arheologa i povjesničara te koristeći antičke izvore Japode uklopio u kontekst na jedan drugačiji, multidisciplinarni način. Istraživao je više nalazišta s prostora Like i Ogulinsko-plašćanske udoline (OLUJIĆ 2007: 299). Dubravka Balen Letunić zaslužna je za poglavlje o Japodima u katalogu velike izložbe iz 2004. *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Napisala je veliki broj znanstvenih radova vezanih za istraživanje ličkih nalazišta i arheološki materijal. Lidija Bakarić, Martina Blečić i Dunja Glogović publicirale su brojne članke s tematikom arheološkog materijala i nalazišta željeznoga doba s japodskoga prostora i šire. Treba izdvojiti magistarski rad Tatjane Kolak *Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka* iz 2001. godine. O certosa fibulama na centralnom japodskom prostoru pisala je Tihomila Težak-Gregl.

Od autora izvan Hrvatske treba izdvojiti prije svega Zdravka Marića čiji je rad nezaobilazan u proučavanju Japoda na teritoriju Bosne o Hercegovine. Uspio je sintetizirati rezultate istraživanja nekropola Ribić i Jezerine koje su bile praćene lošom dokumentacijom i grafičkim materijalom. Unatoč tome, Marić je, koristeći se uvidom u materijal s nekropola uspio izraditi kronologiju nekropola u dolini Une u 6 (I-VI) faza. Branka Raunig napisala je

Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda i niz drugih radova s tom tematikom. Japodima u Sloveniji bavili su se: Rajko Ložar u radu *Prazgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v Luči zbirke Mecklenburg* iz 1934., Stane Gabrovec u radu *Srednjelatensko obdobje v Sloveniji* iz 1966., Mitja Guštin u radovima *Kronologija notranjske skupine* objavljene u Arheološkom vestniku 1975., *Halštatske in antične najdbe iz Javora* iz 1975., *Notranjska. K začetkom železne dobe na severnem Jadranu* iz 1979., Janez Dular u radu *Arheološka topografija Slovenije. Topografsko področje XI (Bela krajina)* iz 1985. U novije vrijeme o Japodima pišu Andrej Preložnik – *Fibule Picene e Lucane nel Caput Adriae Orientale* i Biba Teržan, a u Njemačkoj se Japodima bavi Barbara Teßmann - *Bronzene Tierfigürchen aus den japodischen Gräberfeldern von Prozor und Kompolje*. Talijanski autori bave se vezama, naročito sjeverne Italije, s Liburnima i Japodima i tu se ističu radovi Fulvije Lo Schiavo *Il gruppo liburnico-iapodico. Per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica*. Autorica je u njemu pokušala povezati Liburne i Japode u jednu cjelinu. Alessandro Guidi piše o vezama Istočnog halštatskog kruga i sjeverne Italije u radu: *Scambi tra la cerchia hallstattiana orientale e il mondo a Sud delle Alpi*.

JAPODSKI TERITORIJI

Intenzivna arheološka istraživanja od 19. st. omogućila su nam da granice japodskog teritorija možemo odrediti sa većom sigurnosti. Od pomoći su i antički pisani izvori, a prvi ih imenom spominje Hekatej iz Mileta u 6. st. pr. Kr. Nakon Hekateja, Japode spominju rimski izvori: Strabon, Kasije Dion, Apijan i Plinije.

Teritorij Japoda definirao je Šime Ljubić oslanjajući se na Strabona. Prema Ljubiću, Japodi su živjeli na prostoru kojem je u centru Velika i Mala Kapela (*Albii Montes*), na sjeverozapadu granica im je sežala do Hrušćice (*Ocra*), na istoku im je granice išla do Panonije, a na jugu do Zrmanje. Na zapadu im je granica išla do Jadranskog mora i Istre (LJUBIĆ 1885: 3-8). Na sjeveru su im susjedi Taurisci, na jugozapadu Histri i Liburni, na istoku Panonci, a na zapadu Karni (HOERNES 1888: 243-246). Situaciju koju vidimo ovdje prikazuje stanje iz 2. st. pr. Kr., kada su Japodi u sukobu s Rimljanima. Granice koje nam potvrđuje arheološki materijal, nešto su drugačije:

Za sjevernu granicu japodskog teritorija uzimamo srednje tokove rijeka Korane, Gline i Mrežnice. Istočna granica nalazi se na desnoj obali Une. Zapadna granica nalazila se u slovenskoj Beloj krajini, oko Vinice, a Velebit i rijeka Zrmanja bi bili južna granica japodskog teritorija. Prema ovim podacima, u japodski teritorij uklopili bi se dio Bele krajine, Lika, Ogulinsko-plašćanska udolina, dio Gorskog kotara i Korduna te teritorij sjeverozapadne Bosne (srednji tok rijeke Une) (DREHSLER-BIŽIĆ 1987: 393). Uvrštavanje Gorskoga kotara u japodski prostor Olujić još uvijek smatra teoretskim zbog njegove loše istraženosti, iako se čini logičnim zbog komunikacijske važnosti prema sjeveru i zapadu, prema Italiji (OLUJIĆ 2007: 107).

Prema svemu sudeći, granice japodskog teritorija još neko vrijeme neće bit posve razriješene zbog velike neistraženosti prostora, osobito u Gorskome kotaru, ali i velikog broja lokaliteta koji također zahtijevaju istraživanja.

KRONOLOGIJA JAPODSKE KULTURE S NAGLASKOM NA R. DRECHSLER-BIŽIĆ IZ. MARIĆA

Početak željeznog doba na prostorima koji graniče s japodskom kulturnom grupom obilježen je prije svega prodorom novih „trakokimerijskih“ elemenata koji su u materijalnoj kulturi zabilježeni, odnosno vidljivi u novom načinu pokapanja pokojnika – inhumaciji (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 399). Spaljivanje, dotada prevladavajući rito, u japodskoj kulturnoj grupi otvara mjesto inhumaciji, a oba će biti prisutna sve do kraja željeznoga doba.

Premda je bilo pokušaja da se evolucija materijalne kulture Japoda kronološki uklopi i stopi s liburnskom u jednu cjelinu to se nije dogodilo. Olujić smatra kako su radovi R. Drechsler-Bižić (DRECHSLER-BIŽIĆ 1983; DRECHSLER-BIŽIĆ 1987) i Z. Marića (MARIĆ 1968) i dalje temelj pri proučavanju japodske kulture, osobito na njezinom središnjem prostoru i u Bosni (OLUJIĆ 2007: 53).

Prema toj kronologiji, R. Drechsler-Bižić podijelila je japodsku kulturu na 7 razvojnih faza. Osmu fazu koja se pojavljuje u literaturi, može se pratiti samo na materijalu nekropola na području srednjega toka rijeke Une.

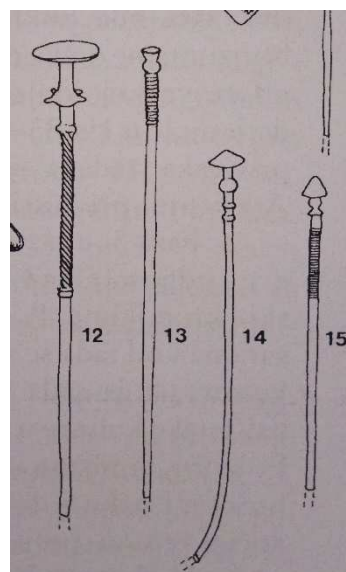
Prva razvojna faza japodske kulture odvija se u kasno brončano doba (Ha A1-Ha B2; 1200. – 800. g. pr. Kr.), a karakteriziraju je sjekire sa zaliscima, keltovi, brončana koplja, srpovi, rjeđe noževi, lučne fibule s dva diska na luku, lučne jednopetljaste fibule, dvodijelne fibule s ravnom nogom, manje spiralne naočalaste fibule, tordirane brončane ogrlice, ogrlice od spiralnih cjevčica, ogrlice od jantarnih zrna, spiralno naočalasti privjesci sa cjevastim središnjim dijelom, spiralni privjesci u obliku kotača i igle s okruglom glavom. Keramiku ove faze karakteriziraju oblici tipični za kulturu polja sa žarama (keramika ukrašena kaneliranjem i facetiranjem s potkovičastim, koljenastim i horizontalnim drškama) (DRECHSLER-BIŽIĆ 1983: 382-386).

Druga faza razvojne faze prema Drechsler-Bižić datira se okvirno 800. – 700. g. pr. Kr. (Ha B3 – Ha C1). Na dijelu nekropole južno od gradine Veliki i Mali Vital u Prozoru ukapanje je vjerojatno počelo između 800. i 750. g. pr. Kr. Najstarije nalaze na ovoj nekropoli zabilježio je Š. Ljubić i datira ih u 10. st. pr. Kr. (jednopetljaste lučne fibule, široka brončana narukvica s iskucanim ptičjim protomama, fibule s lukom od tankog brončanog lima složenog u niz petlji). Nekropole Jezerine i Golubić su mlađe i najstariji horizonti datiraju se oko 800. – 650. g. pr. Kr (OLUJIĆ 2007: 54). U materijal karakterističan za drugu razvojnu fazu ubrajamo

spiralne naočalaste fibule, zatim fibule tipa Golinjevo treće generacije, fibule raskucanog luka s urezanim ukrasima, pijavičaste (*sanguisuga*) fibule, igle s pločastom glavom i zadebljanjem na vratu, igle s roščićem na zadebljanju vrata, tordirane ogrlice (torkvesi), privjesci u obliku praporca, jednostavni cjevasti privjesci s kružnom glavom (MARIĆ 1968: 11). U srednjem toku Une lučne jednopetljaste fibule koje su u Lici dokumentirane u prvoj fazi, ovdje se javljaju u drugoj fazi. Keramika i dalje nosi tradicije kulture polja za žarama (MARIĆ 1968: 10-12)

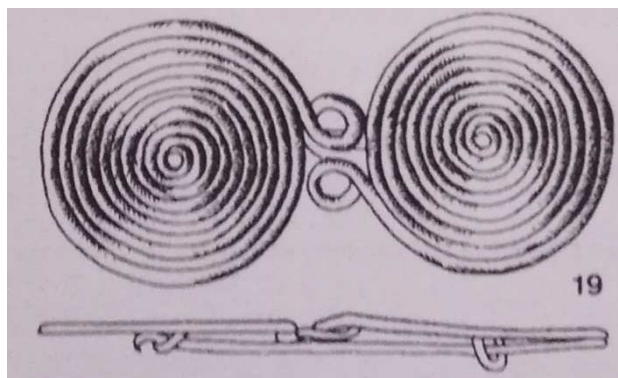
U drugoj fazi možemo pratiti pojedine nalaze kojima se srodni primjerci nalaze u nekropolama ljubljanske kulture koje M. Guštin datira u Ha B, poput fibula s raskucanim lukom koje su ukrašene snopovima tankih urezanih linija. Takve se fibule nalaze i u Italiji kod kulture Este (GUŠTIN 1975: 470-471).

Igle sa stožastom glavom pojavljuju se istovremenoma slovenskim nekropolama, ali i na teritoriju Liburna. Rijedak tip igala sa stožastom glavom (Slika 1) pojavljuje se samo u Jezerinama i Kompolju. Pretpostavlja se da su takve fibule nastale u Picenumu, a na japodski prostor su došle posredstvom Liburna kod kojih su također rijetke. U Italiji se takve fibule prema grobu iz Numane datiraju u 9. st. pr. Kr., pa se pretpostavlja da su na istočnu obalu Jadrana dospjele u 8. st pr. Kr. (MARIĆ 1968: 12).

Slika 1(DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 401)

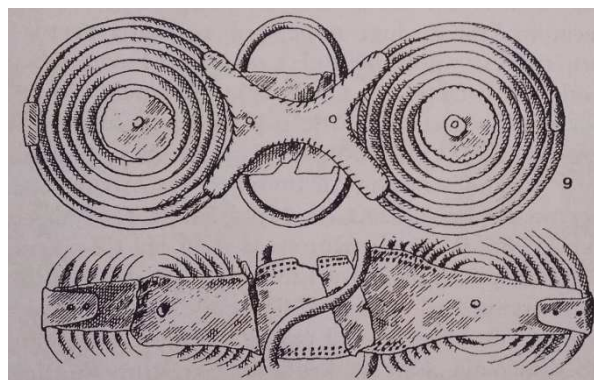
U 8. stoljeću pr. Kr. u Lici se pojavljuju pijavičaste – *sanguisuga* fibule. Takva fibula pronađena je u grobu 8 u Vrepcu, masivno je lijevana s malom polukružnom nogom. Pronađene su i u Prozoru i Smiljanu, ali s drukčijim ukrasom. Te fibule Franc Stare smatra najstarijim importom u jadranskom zaleđu sa prostora sjeverne i srednje Italije (STARE 1954: 30-31). Prema R. Drechsler-

Bižić, fibule s japodskog prostora u Slika 2 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 401) potpuno odgovaraju fibulama s područja kulture Este (CHIECHO-BIANCHI 1976: tab. 2, sl. 1-5).

Treća faza razvoja japodske grupe željeznog doba datira se u vrijeme 700. – 600. g. pr. Kr. (Ha C1 – Ha C2). U ovoj fazi najviše nalaza poznato je iz velikih nekropola Kompolja, Prozora, Smiljana i Vrepa. Brončani nakit i dijelovi nošnje su najčešći nalazi, a oružje je vrlo rijetko. Prevladavaju jednopetljaste lučne fibule sa zrnom jantara, gusjeničaste fibule, spiralne naočalaste fibule (Slika 2) i pijavičaste fibule od brončanog lima s čunasto savijenim lukom, fibule s dva dugmeta na luku i dugom nogom s kuglicom na kraju, brončani pravokutni okovi pojasa, dvokrake igle s nizom „osmica“ na glavi, kutne pločice s ptičjim protomama i različito profiliranim privjescima. Gusjeničaste fibule nađene su samo na unskim lokalitetima; Jezerinama, Golubiću i Ripču (MARIĆ 1968: 12). Gusjeničaste fibule, odnosno fibule s rebrastim lukom koji podsjeća na gusjenicu, također su zabilježene u grupi Este u 7. st. pr. Kr.

Jednopetljasta lučna fibula od brončane žice sa zrnom jantara je vrlo popularna forma u ovome razdoblju. U grobovima u kojima je nađena često su se nalazila i ogjavlja od iskucanog brončanog lima. Te su fibule vrlo popularne od Ha B3 stupnja i kod Liburna i kod Japoda, a rasprostranjene su i u srednjoj Italiji, Apuliji i oko Bologne.

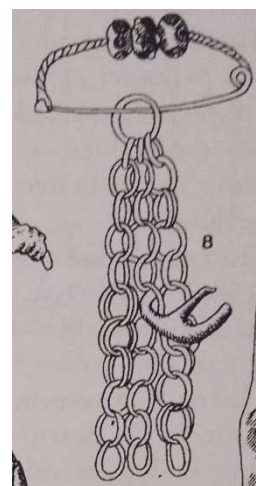

Slika 3 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 405)

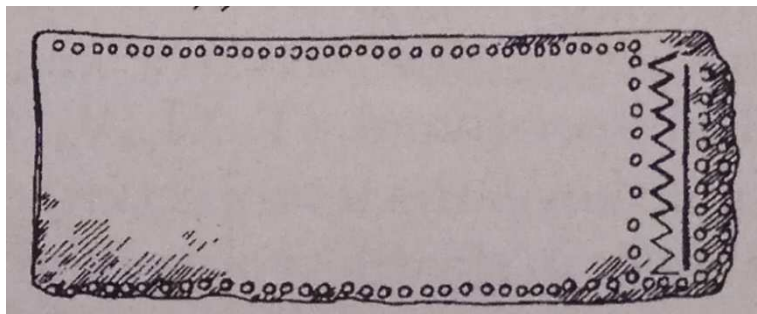
lančića (Slika 3). U trećoj fazi karakteristične su velike spiralne naočalaste fibule koje na poledini imaju ploču od brončanog lima. (Slika 4).

Brončani okovi za pojas karakterističan su inventar

S obzirom na veliku rasprostranjenost ovih fibula nameće se zaključak kako su one proizvod lokalnih japodskih radionica. Na igli mogu imati privjeske s nekoliko

Slika 4 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 405)

Slika 5 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 405)

jugozapadnoalpskog prostora, odnosno halštatskog kulturnog kruga. (Slika 5).

Daljnji razvoj možemo pratiti i u četvrtoj fazi koja traje kroz 6 . st. pr. Kr. Jantar je i dalje omiljeni dio nakita, ali se postupno povećava broj novih elemenata materijalne kulture. Pojavljuju se brojni privjesci s antropomorfnim i zoomorfnim oblicima (žena, ratnika, riba, ptica, konja), okovi za pojas ponekad ukrašeni nizom stiliziranih ratnika i sl. Najbogatije nekropole ovoga razdoblja su u Prozoru, Kompolju, Smiljanu i Širokoj Kuli (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 404-406). U dolini Une četvrtoj fazi pripadaju neki grobovi s nekropole na Gradini u Ripču. Tamo su pronađeni željezni pravokutni okovi za pojas, željezne igle, velike i male bikonične posude (RAUNIG 1980: 36).

U grobu 6 nekropole iz Prozora pronađene su tri vrste fibula: zmijolika s diskom na luku, lučne fibule s dugom nogom te raskucana fibula s dugom nogom savijena prema luku. U južnoalpskom prostoru mlađe zmijolike fibule, poput ove iz groba 6 datiraju se u Ha D1 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 406). Stariji tipovih zmijolikih fibula u Sloveniji su prisutni od Ha C1-C2 stupnja, odnosno od 7. st. pr. Kr. (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 406).

Vrlo važan tip nalaza ovoga razdoblja je fibula s dugom nogom koja se pronalazi na liburnskom i japodskom prostoru, u Ninu, Zatonu i Kompolju. Na japodskom i liburnskom teritoriju datira se u Ha C2 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 406). Fibula s tri kuglice na luku, s krupnijim okruglim zrnima i dugom nogom koja završava kuglicom izvorno je japodska. Javlja se i u Dolenjskoj. Datira se u 6. i početak 5. st. pr. Kr, odnosno Ha D1 i D2 stupanj (GUŠTIN 1973: 476).

Na centralnim japodskim lokalitetima u ovoj se fazi pronalaze naočalaste fibule kojima su diskovi i središnje četverokrake pločice lijevane iz jednog komada (OLUJIĆ 2007: 58).

Peta faza razvoja japodske kulture je vrijeme korjenitih promjena u kojem Japodi prihvaćaju dijelove nošnje i ukrase koji su u trendu, ali ih i modificiraju svome ukusu. Možemo je datirati otprilike 500. – 300. g. pr. Kr. (OLUJIĆ 2007: 58) U materijal karakterističan za ovu fazu ubrajamo certosa fibule, fibule s tri kuglice na luku, pločaste naočalaste fibule, fibule s glavom ili lukom u obliku životinje, tropetljaste fibule s jantarnim zrnima na luku, privjeske rađene na proboj, brončane i željezne pojasne okove, ukrašena jantarna i staklena zrna. Na srednjem toku rijeke Une česte su gusjeničaste fibule koje se i dalje koriste, a pojavljuju se i lučne željezne fibule srodne gusjeničastima, fibule s omotanim lukom, pincete malo proširenih krajeva, okrugli profilirani privjesci od lima, brončane igle i lančići, pravokutni pojasni okovi, spiralne narukvice, dugmad u obliku križa te staklena zrna s geometrijskim ornamentom (OLUJIĆ 2007: 58). Keramički oblici prolaze svojstvenu redukciju, profil

posuda se pojednostavljuje, posudice imaju jednu ili dvije drške, a šalice imaju dršku koja ide iznad oboda. Javlja se keramika oslikana geometrijskim oblicima (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 409).

Marić je petu fazu prema Drechsler-Bižić nazvao drugom fazom za područje srednjeg toka rijeke Une (Jezerine II, Golubić II, Ribić I). Peta faza označava početak ukopavanja na Ribiću te nastavak ukopavanja na Jezerinama i Golubiću. On je izostanak grobova u srednjem toku rijeke Une u ranijem razdoblju objasnio mogućnošću da su se pokojnici pokapali negdje drugdje (MARIĆ 1968: 13).

Peta faza razvoja japodske kulture prema Drechsler-Bižić vrijeme je velikih poremećaja u društvenoj strukturi istočnoalpskog kruga. Dolazi do opadanja moći velikih halštatskih centara i te promjene utječu i na Japode (OLUJIĆ 2007: 59).

Na srednjem toku Une tipični su okrugli profilirani privjesci od brončanog lima, pincete blago proširenih krajeva, plosnata zrna jantara s urezanim geometrijskim ornamentom, pravokutni okovi za pojas rađeni na proboj i bikonične posude s dvije drške (OLUJIĆ 2007: 59).

Svi oblici nakita se nastavljaju transformirati slijedeći trend, u manjoj ili većoj mjeri. Zadržava se, međutim, snažan kontinuitet prethodnih razdoblja.

U petoj fazi prema Drechsler-Bižić, smatra Težak-Gregl, na japodskom prostoru se uobičajeno javljaju Certosa fibule koje Japodi prilagođavaju svome ukusu (TEŽAK-GREGL 1981: 33). Do tada, smatra autorica, bile su predmetom importa i utjecaja iz Slovenije (TEŽAK-GREGL 1981: 35).

Šesta faza razvoja japodske kulture prema Drechsler-Bižić vrijeme je nakon poraza Kelta kod Delfa i njihov povratak u srednju Europu te Italiju – zauzimaju i Rim. Razdoblje je to velikih keltskih utjecaja na lokalnu populaciju, osobito u Sloveniji (Vinica) te u dolini Une (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 412). To je razdoblje latena C koje traje kroz 3. i 2. st. pr. Kr., a ako pratimo Marićevu kronologiju za unske lokalitete, riječ je o drugoj polovici faze III (Jezerine III, Golubić III, Ribić II; 360. -250. g. pr. Kr.) i prvoj polovici faze IV (Jezerine IV, Golubić IV, Ribić III; 250. – 110. g. pr. Kr.) (MARIĆ 1968: 17-27). Materijal ove faze najbrojniji je u Vinici, Prozoru, Ribiću i Jezerinama (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 412).

Premda se nastavlja razvoj oblika iz prethodnih razdoblja, pojavljuju se latenski utjecaji, ali izrađeni prema lokalnom ukusu: fibule s lukom okruglog presjeka i profiliranom nožicom

prebačenom unatrag i vezanom za luk, staklena zrna s tri lica, pločaste fibule liburnskog tipa, okovi za pojas s reljefnim zoomorfnim prikazima, dugmad u obliku križa (OLUJIĆ 2007: 60).

Na unskom području prisutne su fibule s unatrag prebačenom nožicom i kuglicom na nozi, grupa delmatsko-japodskih fibula s unatrag povijenim produžetkom noge srodnih ranolatenskim fibulama, fibule s okruglim proširenjima i umetkom od jantara ili stakla na nozi prebačenoj unatrag i spojenoj s lukom, čunjaste certosa fibule, dvospiralne fibule sa zrnima jantara na luku, dugmad u obliku križa, pločice na proboj (OLUJIĆ 2007: 60).

Keramika nastavlja s daljnjom redukcijom oblika. Prevladavaju posude ravno odsječenog oboda bez profilacije. Velike bikonične posude su i dalje u upotrebi kao i male posudice s dvije drške. Ornament je geometrijski nanesen crnom ili smeđom bojom na crvene ili žućkaste posude (OLUJIĆ 2007: 60).

Sedma faza razvoja japodske kulture prema Drechsler-Bižić, posljednja je faza razvoja i tada su Japodi u potpunosti okruženi antičkim svijetom. Na središnjem japodskom teritoriju ova faza traje 180. – 35. g. pr. Kr (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 415).

Unski lokaliteti prema Marićevoj kronologiji u ovome razdoblju pripadaju drugoj polovici faze IV (Jezerine IV, Golubić IV, Ribić III; 250. – 110. g. pr. Kr.) i fazi V (Jezerine V, Golubić V, Ribić IV; 110. – 35. g. pr. Kr.). Sedma faza obilježena je neprestanim kontaktima s antičkim svijetom, spominjanjem Japoda u antičkim pisanim izvorima.

Kao i u prethodnim fazama i u ovoj fazi se nastavlja korištenje materijala iz prethodne faze s pojavom novih predmeta poput pločastih fibula mlađe varijante, gema, nakita od srebra, a ponegdje se javlja i oružje i željezni krivi bojni noževi bez žlijeba kojima je drška bila izrađena od organskog materijala (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 416). Do danas je poznato 16 primjeraka takvih noževa i očigledno su bili vrlo popularni među Japodima. Najviše ih je pronađeno na nekropoli Jezerine (Pritoka) kraj Bihaća (4) i u Strmcu kod Bele Cerke (4) u Sloveniji (BALEN-LETUNIĆ 2004: 65).

Na unskim nekropolama zabilježene su fibule ranolatenske i srednjolatenske sheme s jednom i dvije kuglice na nozi, jednostavne žičane fibule s kratkom spiralom i nogom spojenom s lukom, okrugla jantarna zrna s obostranim udubljenjima, privjesci u obliku košarice. Keramika i dalje zadržava arhaične oblike i slična je oblicima iz susjednih područja (MARIĆ 1968: 38).

Osma faza razvoja japodske kulture izdvojena je samo na temelju materijala s nekropola srednjeg toka Une. Obuhvaća vrijeme početka rimske vlasti u Iliriku, prema Mariću fazu Vb (35. g. pr. Kr. – 10./20. g. n. e.) i VI (10./20. g. – 110. g.). Početkom drugoga stoljeća prestaje ukopavanje na nekropolama srednjeg toka Une.

Materijal karakterističan za ovu fazu su dvopetljaste fibule, najmlađi oblici dvospiralnih fibula sa zrnima na luku, čunjaste ranolatenske fibule, srednjolatenske fibule sa petljom na luku, kasnolatenske fibule, pektoralni prikazi konjskih glava, prstenje od navoja brončane trake, kopče sa smotanim krajevima, brojne igle, male pincete, zakrivljeni željezni noževi (MARIĆ 1968: 34). Keramika i dalje koristi oblike iz prethodnih razdoblja.

Od materijala rimske provenijencije pojavljuju, kronološkim redoslijedom: bojske fibule, diskaste fibule, fibule sa dva dugmeta na luku, fibule s krilcima i aucissa fibule. Prisutno je prstenje s kamenom, šuplje narukvice, a postupno nestaju izrazito popularna jantarna zrna (MARIĆ 1968: 33).

ZAGROBNI ŽIVOT JAPODA

Rekonstrukciji života prapovijesnih zajednica možemo prići s nekoliko stajališta: možemo istraživati ostatke objekata koje su zajednice koristile za života (stambeni objekti, fortifikacije,...), a možemo istraživati i zagrobni život zajednice, kako su ljudi otpravljeni na drugi svijet. Upravo nam taj aspekt omogućava da shvatimo kako su ljudi živjeli, jer kada proučavamo kako su ljudi umrli, možemo shvatiti i kako su živjeli. Život i smrt nisu odvojeni jedno od drugoga. Što se prapovijesnih zajednica tiče, često smo zakinuti mogućnošću da proučimo njihov svijet živih jer se možda nije očuvao, preko njega su došle neke kasnije zajednice ili nešto treće. Nekada nam jedino preostaje da proučimo posljednja počivališta, nekropole ili pojedinačne ukope.

U slučaju Japoda, najveći broj nalaza nam je očuvan iz njihovih nekropola koje su istraživane od sredine 19. st. S obzirom da iz toga vremena postoji cijeli splet okolnosti koji nam danas otežava istraživanje, poput nepostojeće ili slabo razvijene metodologije, muzejskih povjerenika koji nisu bili školovani arheolozi, nepostojeća dokumentacija s istraživanja i sl., ograničeni smo mogućnošću interpretacije pojedinačnih nalaza i grobnih cjelina.

Japodima je zagrobni život bio vrlo važan što možemo iščitati iz raskošne nošnje, bogatog nakita te ostalih grobnih priloga.

Japodske nekropole prema današnjem stupnju istraživanja možemo podijeliti u tri cjeline, odnosno tri grupe:

1. središnji japodski prostor, odnosno Liku i prostor Ogulinsko-plašćanske zavale
2. prostor doline rijeke Une u sjeverozapadnoj Bosni
3. granične prostore japodskog teritorija, odnosno utjecaja u Sloveniji, odnosno Belu krajinu s najvećim japodskim nalazištem na tom prostoru, Vinicom

Na kompoljskoj nekropoli u Lici pokapanja počinju tijekom Ha A-B i traju sve do kraja željeznog doba. Najstariji nalazi iz nekropola u Smiljanu, Vrepcu, Prozoru također pripadaju kasnom brončanom dobu. Prema R. Drechsler-Bižić mlađi slojevi nekropole u Kompolju pripadaju „punom“ željeznom dobu (Ha C i D), a latenski nalazi su rijetki. U starijem sloju pojavljuju se žarni ukopu, a u mlađem u potpunosti prevladava skeletno pokapanje (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 70).

Nekropole u Prozoru, u blizini gradine Veliki i Mali Vital traju od kasnog brončanog ili ranog željeznog doba. Mlađi dijelovi nekropole su horizonti II (Ha C2 – Ha D2) i III (Ha D2 – Lt D) (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972-1973: 14). Treći, najmlađi sloj bio je uništen poljoprivrednim radovima, pa su sačuvana samo 22 groba od kojih su 2 bila žarna (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972-1973: 10).

U Vrepcu su se pokojnici, prema mišljenju Drechsler-Bižić prvo pokapali ispod tumula da bi se tek krajem starijeg željeznog doba, krajem stupnja Ha D običaj promijenio i počelo pokapanje u ravne grobove (DRECHSLER-BIŽIĆ 1958: 56).

U dolini Une prisutan je veći utjecaj kulture polja sa žarama.

Z. Marić je analizirajući materijal i uspoređujući ga sa susjednim područjima područje toka Une podijelio trajanje velikih ravnih nekropola u više faza: faza I (800. – 650. g. pr. Kr.) Jezerine I i Golubić; faza II (500. – 360. g. pr. Kr.), Jezerine II, Golubić II, Ribić I; faza III (360. – 250. g. pr. Kr.) Jezerine III, Golubić III i Ribić II; faza IV (250. – 110. g. pr. Kr.) Jezerine IV, Golubić IV, Ribić III; faza V (110. – 10./20. g. n. e.) Jezerine V, Golubić V, Ribić IV; faza VI (10./20. – 110. g. n. e.) Jezerine VI, Golubić VI, Ribić V (MARIĆ 1968: 13-38). Očito je da je nekropola u Ribiću najmlađa jer pokapanje tamo počinje u fazi II.

Na japodskim lokalitetima je prisutno biritualno pokapanje, međutim odnosi između skeletnih i paljevinskih ukopa nisu sasvim jasni. Spaljivanje bi se odvijalo na za to posebno određenom mjestu, ponekad bi se nalazilo u krugu nekropole kao u Kompolju i Jezerinama, ponekad i izvan nje (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 427).

Biritualnost kod Japoda prisutna je od samog formiranja kulture u kasnom brončanom dobu kada se običaju pokapanja, zbog kontakata s populacijom iz Panonije koja je pod utjecajem kulture polja sa žarama, pridružuje novi ritus – spaljivanje (OLUJIĆ 2007: 170).

U Lici skeletni ukop dominira nad spaljivanjem. U Prozoru je tijekom kampanje 1971./1972. iskopan sedamdesetjedan skeletni kostur i samo pet žarnih grobova (DRECHSLER-BIŽIĆ 1973: 8).

U Kopolju je 1955 i 1956. iskopano osamdesetšest skeletnih i četiri groba s urnama (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 69).

Na prostoru rijeke Une vlada sasvim drukčija situacija. U Jezerinama su tijekom istraživanja 1890., 1891. i 1892. g. pronađena dvjestodvadesettri skeletna groba i dvjestodevedesetosam paljevinskih grobova s urnama, dvadesetosam paljevinskih grobova bez urne i dvije urne u kojima je na spaljenim ostacima ležala i pokojnikova glava (MARIĆ 1968: 9).

U Golubiću, na lokalitetu Crkvina otkrivena su četrdesetšest paljevinskih i dvadesetčetiri skeletna groba. Na nekropoli u Ribiću gotovo u potpunosti prevladavaju paljevinski ukopi. Pronađena sutristodvadesetdva paljevinska groba s urnama, jedan bez urne i šest skeletnih grobova (MARIĆ 1968: 9). Prema Gabrovcu, grobovi u Vinici ne odudaraju značajno od ličkih ili unskih grobova (GABROVEC 1966: 225-231).

Bez obzira na različit omjer u broju skeletnih i paljevinskih grobova, temeljna odrednica pogrebnog ritusa Japoda od kasnog brončanog doba do dolaska Rimljana u 2. pol. 1. st. pr. Kr. je biritualnost. Upravo je ona važna etnička odrednica Japoda. Bilo je mnogih pokušaja kako bi se tumačila raznolikost u omjeru paljevinskih i skeletnih grobova, međutim niti jedna ne daje posve zadovoljavajuće rezultate. Jedan od razloga zasigurno je vrlo loša dokumentacija o grobnim cjelinama s prvih istraživanja. Marić je iznio mogućnost da su skeletni grobovi u pravilu bili ženski, a paljevinski muški, pogotovo zato što niti u jednom skeletnom grobu nije pronađeno oružje, kao što u skeletnom grobu nisu pronađene pincete za koje Marić smatra da su služile muškarcima za uređivanje brade. Smatrao je da su muškarci vezani uz tradiciju kulture polja sa žarama i stoga se spaljuju. Druga mogućnost jest da skeletni ukop pripada domaćem stanovništvu, a paljevinski panonskim doseljenicima (MARIĆ 1968: 42). Tu je tvrdnju teško provjeriti, pogotovo u Lici gdje je zabilježena malen broj paljevinskih grobova.

Izostanak oružja u grobovima nije samo tipična za Japode. To je svojevrstan običaj na ovome prostoru jer je zabilježen i kod Histra i kod Liburna. Sve susjedne kulturne grupe prilagale su oružje u grobove svojih ratnika, međutim ovaj su običaj ove tri kulture zadržale do kraja željeznog doba. Oružje nije u potpunosti isključeno iz grobnih priloga, ali je zaista jako rijetko. Javlja se vrlo rijetko i relativno kasno, od 3. st. pr. Kr. i to isključivo u paljevinskim

grobovima. Drechsler-Bižić je tu pojavu povezala s utjecajem latenskih populacija na ovome prostoru (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 428).

Važno je primijetiti jednu anomaliju na istočnoj granici japodskog teritorija, u dolinama rijeka Une i Sane. Na unskim nekropolama broj spaljenih grobova se postupno povećava, dok se na sanskim smanjuje (MARIĆ 1968: 53).

Na zapadnoj granici također je prisutna biritualnost, ali ne toliko izražena. Nekropola u Vinici jedna je od najvećih ravnih nekropola gdje je pokapanje počelo krajem starijeg željeznog doba (Ha D2-3), tijekom 5. st. pr. Kr. i traje sve do kasnolatenskog razdoblja (GABROVEC 1966: 190-191).

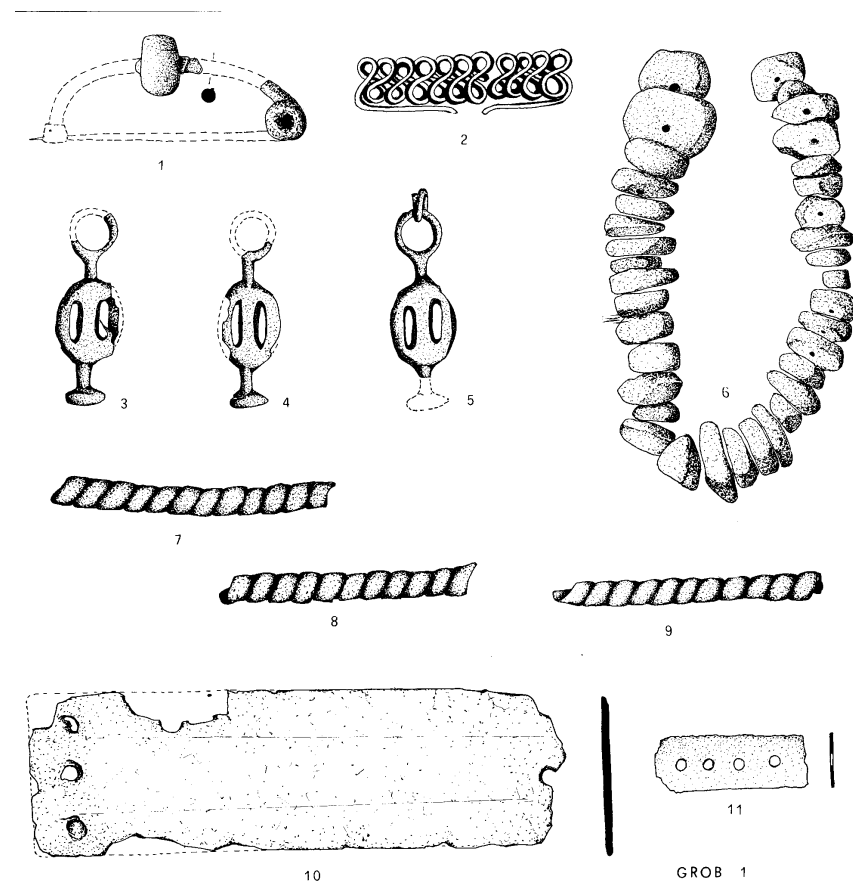
Japodi su svoje tradicijsko naslijeđe održavali od samih početaka do rimskog pokoravanja. Pogrebni se običaji značajno ne mijenjaju što može odražavati unutarnju snagu zajednice. Ostalo je mnogo nepoznanica oko japodskih pogrebnih običaja, a ovaj će rad nastojati objasniti koji su to muški grobovi na dvama nekropolama u Hrvatskoj, Prozoru i Kompolju te ih pokušati smjestiti određenim kronološkim redoslijedom.

PRIKAZ MATERIJALA IZ GROBNIH CJELINA KOJE SU POTENCIJALNO MUŠKI UKOPI

PROZOR

Grob 1

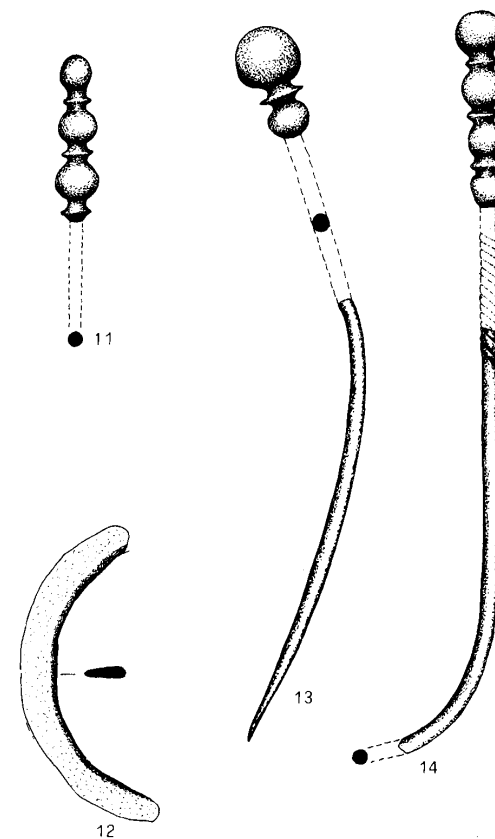
1. Jednopenjljasta lučna fibula sa zrnorn jantara na luku
2. Fragment dvokrake igle s „osmicama“
3. Privjesci lijevani na proboj
4. Jantarna ogrlica
5. Saltaleone
6. Brončani okov za pojas

Slika 6 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 69)

Grob 4

1. Fragmenti višeglavih igala s astragaloidnom; jedna tordirana, za druge nije moguće odrediti
2. Fragment brončane alke

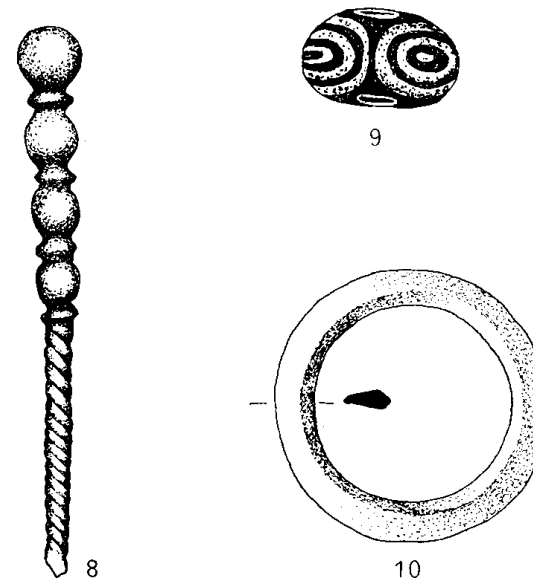
GROB 4

Slika 7 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 73)

Grob 8

1. Tordirana višeglava igla s astragaloidnom
2. Zrno staklene paste
3. Brončana alka

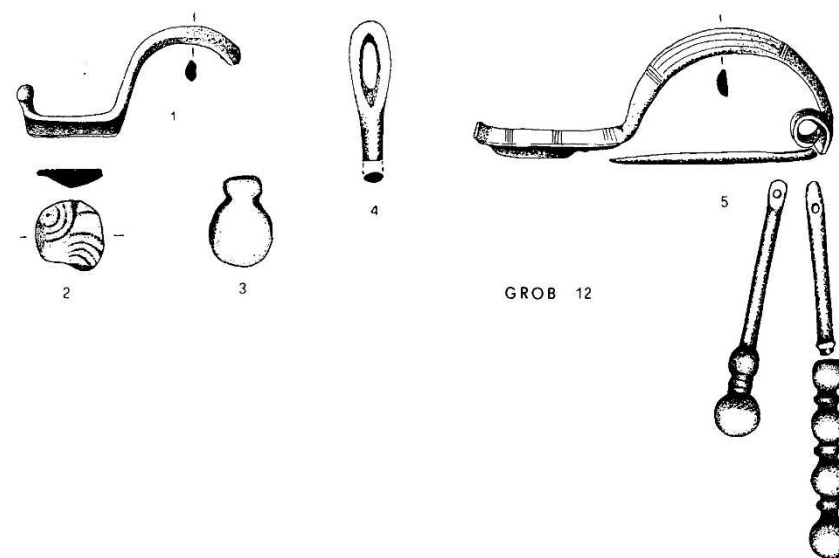

GROB 8

Slika 8 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 73)

Grob 12

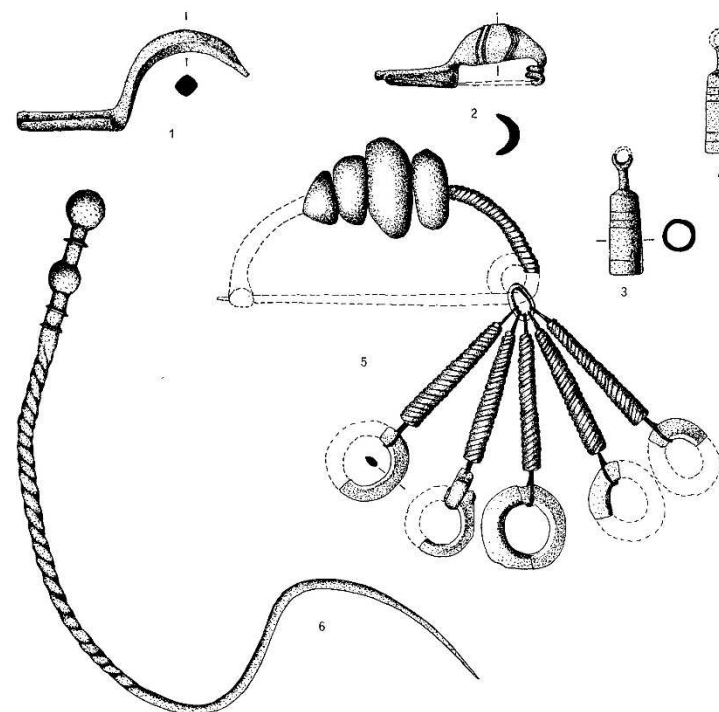
1. Certosa fibula (tip XIII, var. a) (TERŽAN 1976: 342)
2. Jantarna perla ukrašena koncentričnim kružnicama
3. Vrećasto zrno jantara
4. Fragment privjeska
5. Certosa fibula (tip II, var. a)(TERŽAN 1976: 320)
6. Privjesak u obliku višeglavih igala, jedna s astragaloidnom glavicom

Slika 9 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 74)

Grob 27

1. Ulomak fibule
2. Čunasta fibula
3. Zvonoliki privjesci
4. Tordirana višeglava igla
5. Fibula s brončanom jezgrom omotana
brončanom žicom sa zrnima jantara na luku
6. Privjesak od spiralnih brončanih cjevčica s
sa brončanim alkama

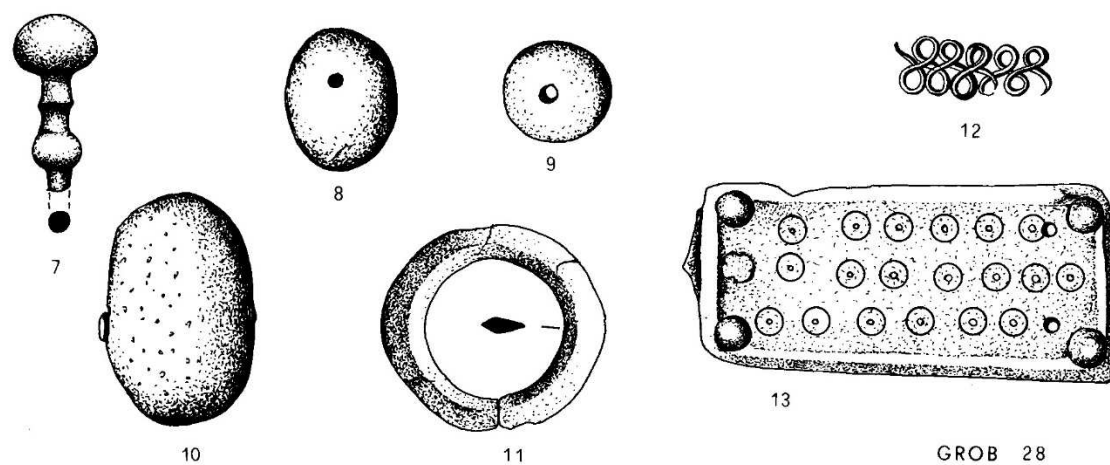

GROB 27

Slika 10 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 80)

Grob 28

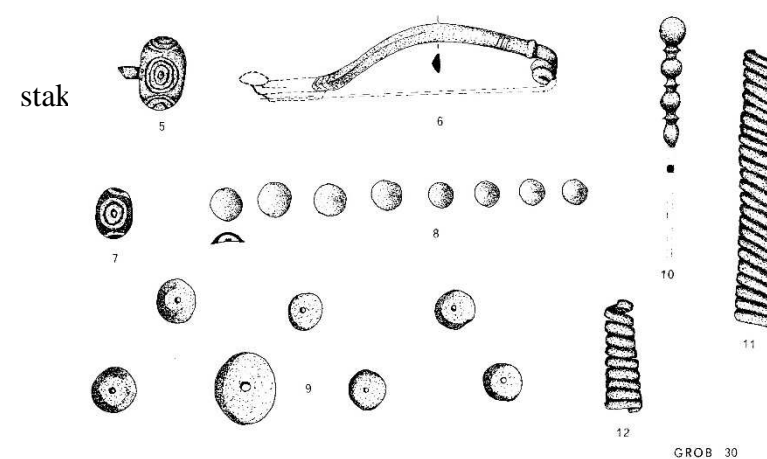
1. Fragment višeglave igle
2. Zrna jantara
3. Brončana alka
4. Fragment dvokrake igle s osmicama
5. Okov za pojas ukrašen urezanim kružićima

Slika 11 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 80)

Grob 30

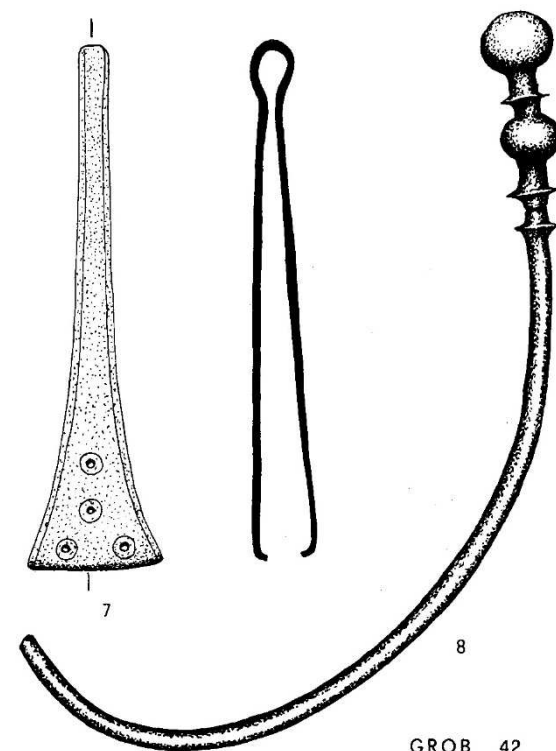
1. Tamnoplave perle od
žutim koncentričnim kružićima
2. Klasična certosa fibula s gumbom na luku (TERŽAN 1976: 342)
3. Jantarne perle s ogrlice
4. Kalotasta brončana dugmad
5. Fragment višeglave igle s astragaloidnom glavicom
6. Saltaleone

Slika 12 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 82)

Grob 42

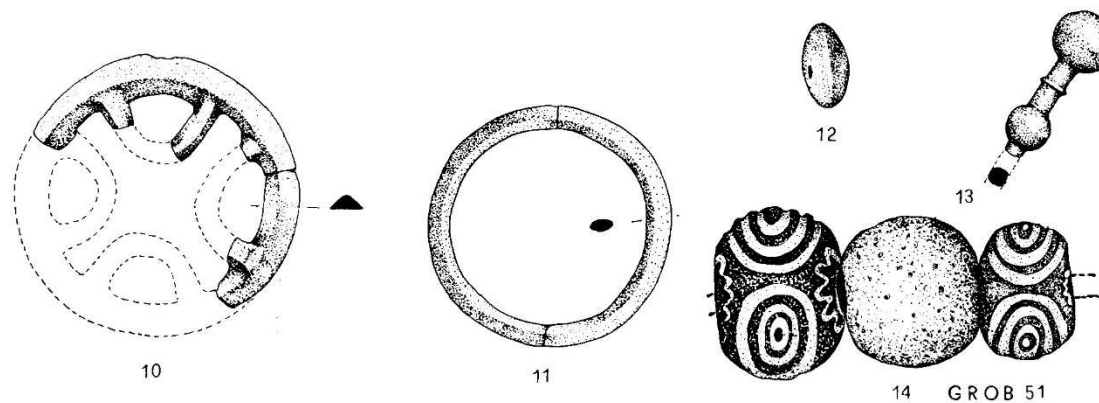
1. Pinceta ukrašena urezanim kružnicama
2. Povijena fragmentirana višeglava igla

Slika 13 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 85)

Grob 51

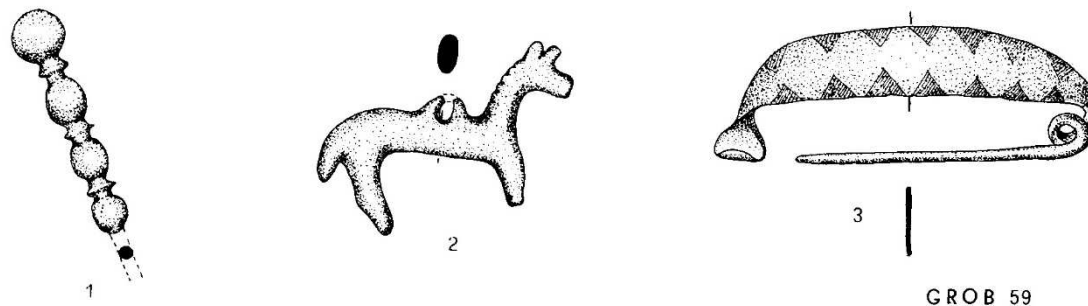
1. Fragmentirana
okrugla pojasna kopča
sa 4 polukružna luka
2. Brončana alka
3. Tamnocrveno zrno jantara
4. Tri tamnosiva zrna od staklene paste sa
žutim koncentričnim kružićima (dio željezne
fibule)
5. Fragment višeglave igle

Slika 14 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 91)

Grob 59

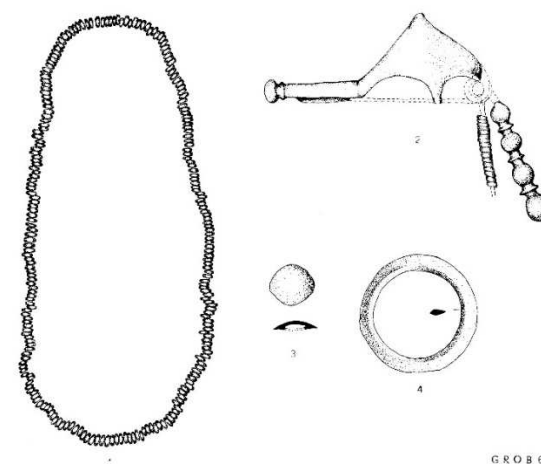
1. Fragmentirana višeglava igla s astragaloidnom glavicom
2. Zoomorfni privjesak u obliku konja
3. Fibula s raskucanim lukom

Slika 15 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 91)

Grob 65

1. Ogrlica od sitnih žutih staklenih perli
2. Brončana jedrasta fibula s privjeskom od spiralne cjevčice s privjeskom u obliku astragaloidnog privjeska
3. Brončana alka
4. Kalotasto dugme

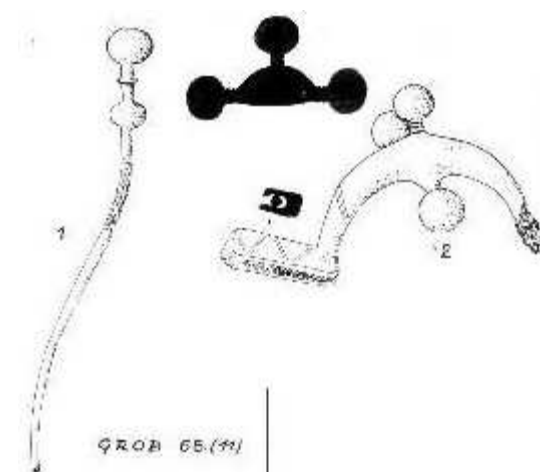
Slika 16 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 95)

KOMPOLJE

Grob 68

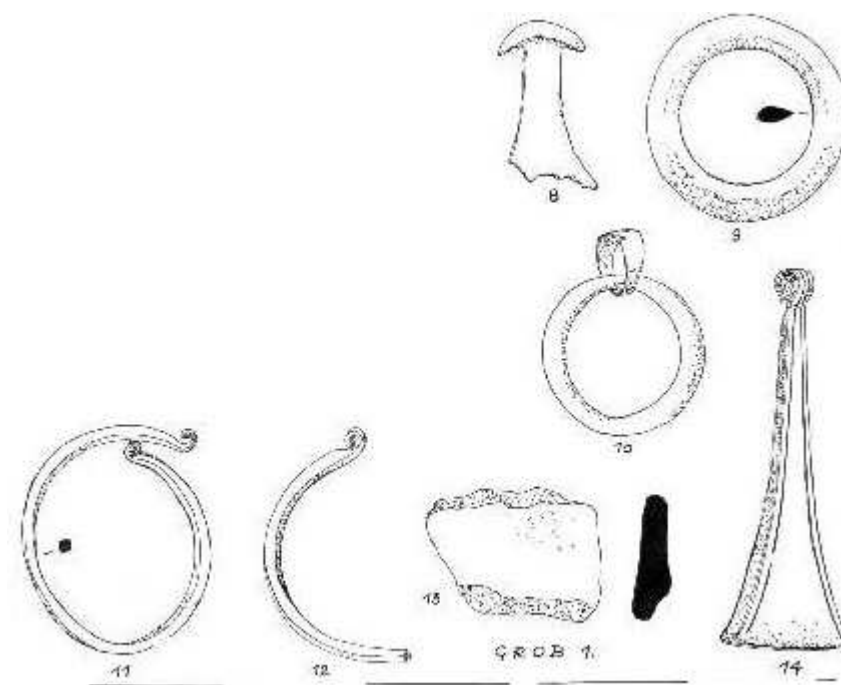
1. Višeglava tordirana igla
2. Masivna brončana fibula sa tri kuglice na luku (a tre bottoni)

Slika 17 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961:
123)

Grob 1

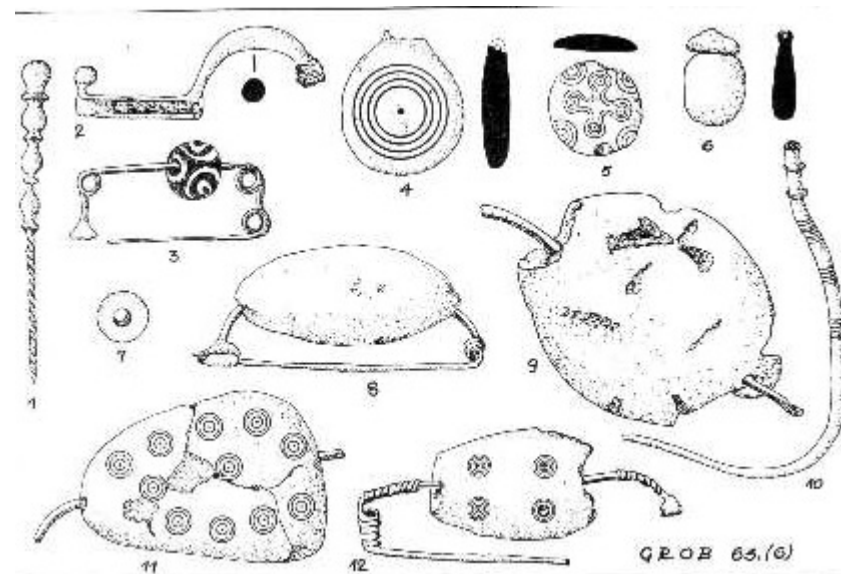
1. Dvije otvorene brončane narukvice;
jedna fragmentirana
2. Dvije brončane alke
3. Ulomak keramičke posude
4. Fragmentirani privjesak u obliku
stilizirane ljudske figure
5. Pinceta

Slika 18 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 123)

Grob 63

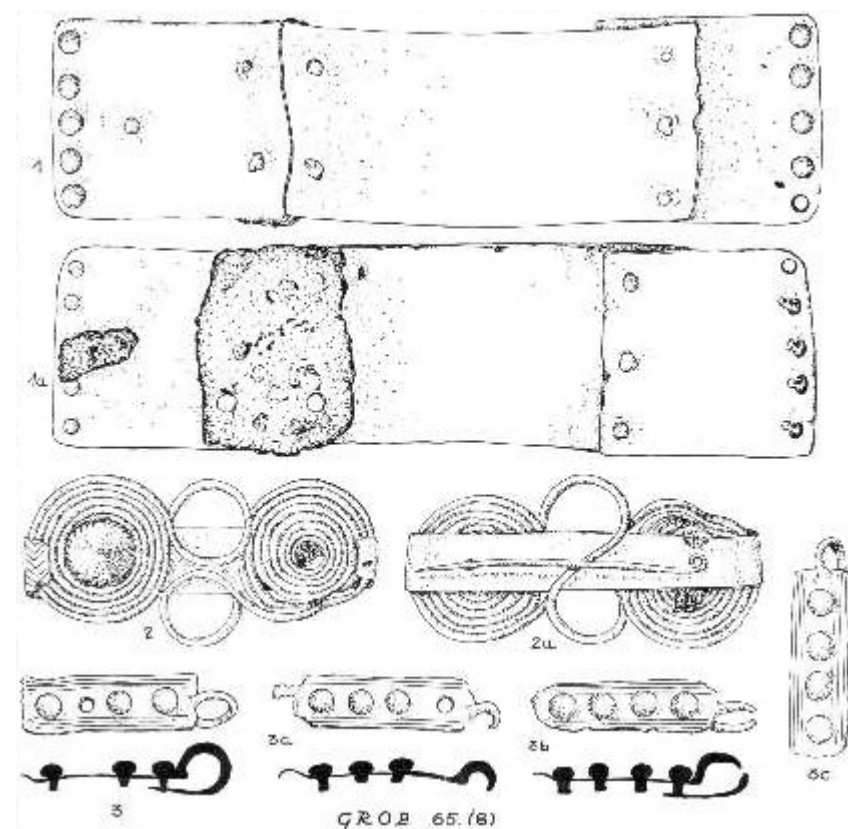
1. Tordirana višeglava igla s astragaloidnom glavicom
2. Fragmentirana tordirana igla
3. Fragmentirana certosa fibula
4. Lučna fibula od brončane žice
sa polukružno raskucanom nogom
5. Tropetljasta fibula sa zrnom od staklene
mase na luku
6. Fragment fibule sa zrnom jantara ukrašenim žuto
inkrustiranim koncentričnim kružnicama
7. Fragmentirana fibula od brončane žice sa zrnom jantara
8. na luku ukrašenim žuto inkrustiranim koncentričnim
kružnicama
9. Fragment fibule sa masivnim zrnom jantara na luku
10. Zrna jantara raznih oblika; jedno ukrašeno urezanim
koncentričnim kružnicama

Slika 19 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 124)

Grob 65

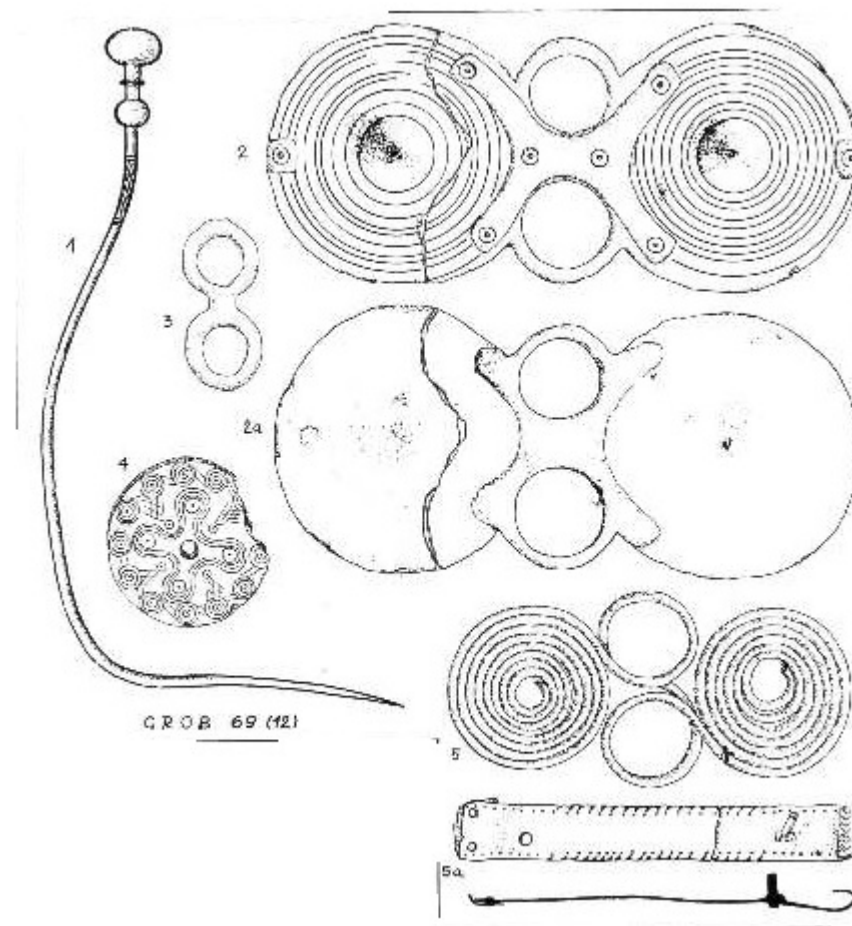
1. Dijelovi brončanog okova za pojas
2. Spiralne naočalaste fibule s osmicom
3. Brončane kopče sa četiri zakovice

Slika 20 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 126)

Grob 69

1. Povijena višeglava igla
2. Spiralna naočalasta fibula s pločicom koja je otpala
3. Pločasta naočalasta fibula
4. Tanka pločica od jantara ukrašena urezanim geometrijskim ornamentom
5. Dvije spojene brončane alke

Slika 21 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 130)

TABLICE S POPISOM NALAZA IZ ODABRANIH GROBNIH CJELINA IZ PROZORA I KOMPOLJA

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIR A	ODREĐENJE GROBA
PROZOR/ GROB 1	-	Jednopenjlj asta lučna fibula sa zrnom jantara na luku	Dvokraka s glavom u obliku niza „osmica“	Brončani okov za pojas	-	Brončani privjesci lijevani na proboj	Jantarna ogrlica	-	Saltaleo ne	Skelet ni	Dvokraka igla s glavom u obliku niza „osmica“	Muški/Žen ski grob
PROZOR/ GROB 4	-	-	Fragmenti triju višeglavih igala; jedna tordirana	-	-	-	-	-	Fragme nt brončan e alke	Skelet ni	Višeglave igle	Muški grob
PROZOR/ GROB 8	-	-	Višeglava igla; tordirana	-	-	-	-	Perla od sive staklene paste za žutim kružićima	Brončan a alka	Skelet ni	Višeglava igla; tordirana	Muški grob
PROZOR/ GROB 12	-	Certosa fibula; tip XIII, var. a (TERŽA N 1976: 338),	-	-	-	Privjesak u obliku višeglavih igala	Jantarna perla ukrašena koncentri čnim kružnica ma	-	Fragme nt privjesk a	Skelet ni	Privjesak u obliku višeglavih igala	Muški grob

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIRA	ODREĐENJE GROBA
		Certosa fibula; tip II, var. a (TERŽAN 1976: 320)										
PROZOR/GROB 27	-	Fragment fibule, Čunasta fibula. Fibula s brončanim jezgrom omotana žicom sa zrnima jantara na luku	Višeglava igla; tordirana	-	-	Zvonoliki privjesci, Privjesak od spiralnih brončanih cjevčica s brončanim alkama	-	-	-	Skeletni	Višeglava igla; tordirana	Muški grob
PROZOR/GROB 28	-	-	Fragment višeglave igle, Fragment dvokrake igle s „osmicama“	Okov za pojas ukrašen urezanim kružićima	-	-	3 probušena zrna jantara	-	-	Skeletni	Višeglava igla; tordirana	Muški grob

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIR A	ODREĐENJE GROBA
PROZOR/ GROB 30	-	Klasična certosa fibula s gumbom na luku (TERŽAN 1976: 342)	Fragment višeglave igle	-	-	-	Jantarne perle s ogrlice	Tamnoplave perle od staklene paste ukrašene koncentričnim kružićima	Kalotasta brončana dugmad, Saltaleone	Skeletni	Višeglava igla	Muški grob
PROZOR/ GROB 42	-	-	Povijena fragmentirana višeglava igla	-	-	-	-	-	Pinceta ukrašen a urezanim kružnicama	Skeletni	Povijena fragmentirana višeglava igla, Pinceta ukrašena urezanim kružnicama	Muški grob
PROZOR/ GROB 51	-	-	Fragment višeglave igle	Fragmenti rana okrugla pojasna kopča sa 4 polukružna luka	-	-	Tamnocrveno zrnno jantara	Tri tamnosiva zrna od staklene paste sa koncentričnim kružićima	Brončana alka	Skeletni	Fragment višeglave igle	Muški grob
PROZOR/ GROB 59	-	Fibula s raskucanim lukom	Fragment višeglave igle	-	-	Zoomorfn i privjesak u obliku konja	-	-	-	Skeletni	Fragment višeglave igle	Muški grob

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIR A	ODREĐENJE GROBA
PROZOR/ GROB 65	-	Brončana jedrasta fibula s privjeskom od spiralne cjevčice u obliku višeglave igle	-	-	-	-	-	Ogrlica od žutih staklenih perli	Brončana alka, Kalotasto dugme	Skeletni	Brončana jedrasta fibula s privjeskom od spiralne cjevčice u obliku višeglave igle	Muški grob
KOMPOLJE/GROB 68	-	Masivna brončana fibula sa 3 kuglice na luku (a tre bottoni)	Višeglava igla; tordirana	-	-	-	-	-	-	Skeletni	Višeglava igla; tordirana	Muški grob
KOMPOLJE/GROB 1	-	-	-	-	Dvije otvorene brončane narukvice; 1 fragmentirana	Fragmentirani privjesak u obliku ljudske figure	-	-	Pinceta, Dvije brončane alke, Ulomak keramičke posude	Skeletni	Pinceta	Muški grob

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIR A	ODREĐENJE GROBA
KOMPOLJE/GROB 63	-	Fragmentirana certosa fibula, Lučna fibula od brončane žice s polukružnom raskucanom nogom, Tropetljasta fibula sa zrnima od staklene mase na luku, Fragment fibule sa zrnima jantara	Tordirana višeglava igla, Fragmentirana tordirana igla	-	-	-	Zrna jantara različitih oblika; jedno ukrašeno urezanim koncentričnim kružnicama	Staklena perla na luku tropetljaste fibule	-	Skeletni	Višeglava igla, Fragmentirana tordirana igla	Muški grob
	-	ukrašenim inkrustiranim koncentričnim kružnicama, Fragmentirana fibula od brončane		-	-	-		-	-			Muški grob

NALAZIŠTE/BROJ GROBA	ORUŽJE	FIBULA	IGLA	DIJELO VI POJASA	NARUKVICA	PRIVJESAK	JANTAR	STAKLO	OSTALO	TIP GROBA	KRITERIJ ODABIRA	ODREĐENJE GROBA
		Žice sa znom na luku ukrašenim žuto inkrustiranim kružnicama, Fragment fibule sa masivnim znom jantara na luku										
KOMPOLJE/GROB 65	-	Spiralna naočalasta fibula s „osmicom“		Dijelovi brončanog okova za pojas					Brončane kopčesa 4 zakovice	Skeletni	Osteološki podaci (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 39)	Muški grob
KOMPOLJE/GROB 69	-	Spiralna naočalasta fibula s pločicom koja je otpala, Pločasta naočalasta fibula	Povijena višeglava igla				Tanka pločica od jantara ukrašena urezanim ornamentom		Dvije spojene brončane alke	Skeletni	Povijena višeglava igla	Muški grob

RASPRAVA

Tablica prikazuje grobne cjeline koje su istražene u revizijskim istraživanjima iz 1971. i 1972. u Prozoru i 1955. i 1956. u Kopolju. Oba su istraživanja vođena pod vodstvom Ružice Drechsler-Bižić iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Za izradu ovoga rada potrebne su cjelovito publicirane grobne cjeline kako bi kronološka determinacija pojedinih grobova bila moguća. Nepotpuno publiciran materijal i pojedinačno publiciran materijal iz grobova nam nije prihvatljiv za kronološku determinaciju ovoga tipa jer cijeli kontekst nije poznat.

Radi specifičnosti istraživanja japodskih lokaliteta na ovim prostorima, nepotpune ili nepostojeće dokumentacije, raštrkanosti zbirke po Europi i SAD-u, materijal za obradu ovoga tipa ograničen je na Prozor i Kopolje jer je materijal s tih nalazišta donekle publiciran u obliku cjelovitih grobnih cjelina. Cijeli prostor koji su naseljavali Japodi, a tu prvenstveno mislim na Liku, sjeverozapadnu Bosnu i u nešto manjoj mjeri Belu krajinu u Sloveniji, slabo je istraživano, a objavljivano još i manje.

Antropološke analize koje su danas sasvim uobičajene na bolje financiranim istraživanjima ne tako davno su bile gotovo nepoznate, pogotovo na ovim prostorima. Takvo stanje otežava determinaciju prema spolu, kao i izostanak priloga koji se uobičajeno smatraju „muškim“, npr. oružje, kozmetički pribor, konjanička oprema, a karakteristika su muških, ratničkih ukopa od kasnog brončanog do kraja željeznog doba... (TREHERNE 1995: 1).

Ženska nošnja, s druge strane, dobro je opisivana i publicirana (kolegica Sunčica Žapčić izradila je 2012. g. diplomski rad na temu japodske ženske nošnje u željeznom dobu), a dijelovi ženske nošnje uglavnom su dobro poznati.

U materijalu koji je publiciran primjećuje se veliki nerazmjer u broju decidirano muških i ženskih grobova. Razlog tomu možemo razvrstati u nekoliko hipoteza:

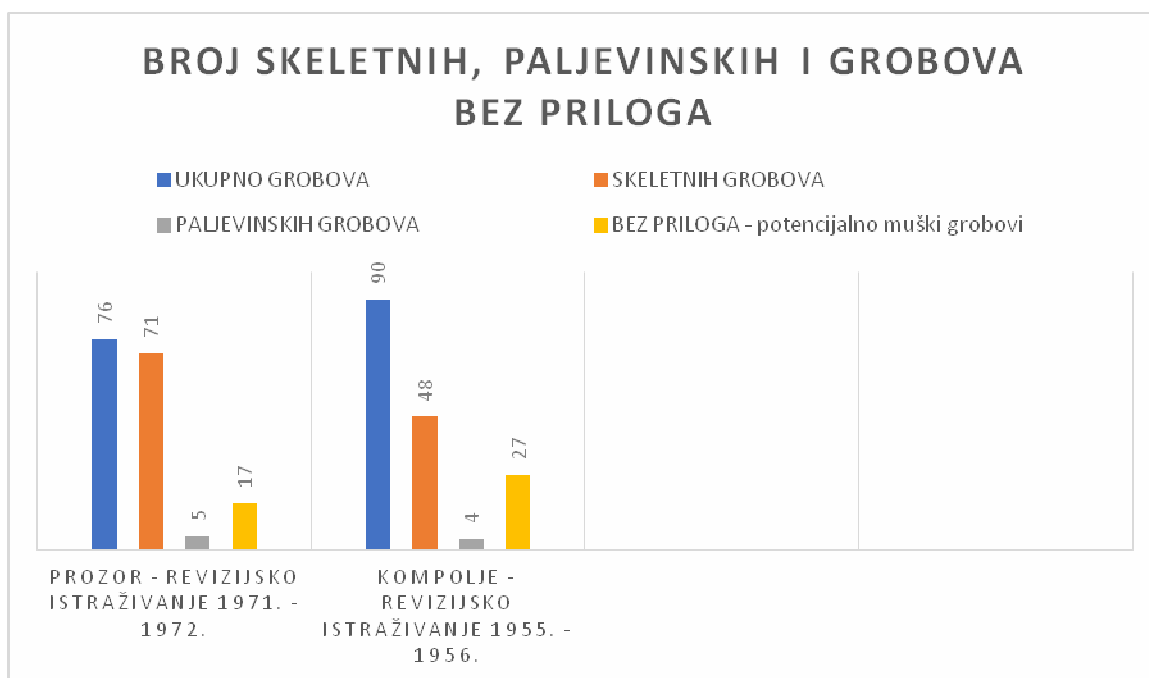
1. Muški pripadnici zajednice iz nekog se razloga pokopavaju na neki nepoznat način, pa nam prema tome muški grobovi nisu vidljivi prema sadašnjem stupnju istraživanja
2. Muška nošnja ima iste ili slične elemente kao i ženska nošnja, pa ih je temeljem materijalnih ostataka bez antropoloških analiza teško razlikovati i razdvojiti

Prve dvije hipoteze nam ne ostavljaju mnogo prostora za analizu zbog istraživanja iz prošlosti koja su često provedena ispod standarda toga vremena, a prisutni su i svi drugi problemi kao

što su raštrkanost zbirki, nepostojeća dokumentacija, izdvajanje arheološkog materijala s nalazišta izvan konteksta u širem i užem smislu. Prema tome, prve dvije hipoteze moguće je potvrditi ili opovrgnuti jedino provođenjem antropoloških analizi na materijalu za koji nam je poznat kontekst nalaza.

3. Muška nošnja Japoda vrlo je jednostavna, pa je moguće da grobovi bez priloga pripadaju muškarcima, kako je prikazano u tablici:

NALAZIŠTE/KOLIČINA GROBNIH PRILOGA	UKUPNO GROBOVA	BEZ PRILOGA
PROZOR – revizijsko istraživanje 1971. – 1972.	Horizont 1: 23 (21 skeletni) Horizont 2: 31 (30 skeletnih) Horizont 3: 22 (20 skeletnih)	Horizont 1: 8 Horizont 2: 4 Horizont 3: 5
KOMPOLJE – revizijsko istraživanje 1955. – 1956.	Horizont 1: 52 (48 skeletnih) Horizont 2: 38	Horizont 1: 19 (3 paljevinska) Horizont 2: 8

4. Grobovi sa specifičnim kategorijama materijala mogli bi pripadati muškim članovima zajednice

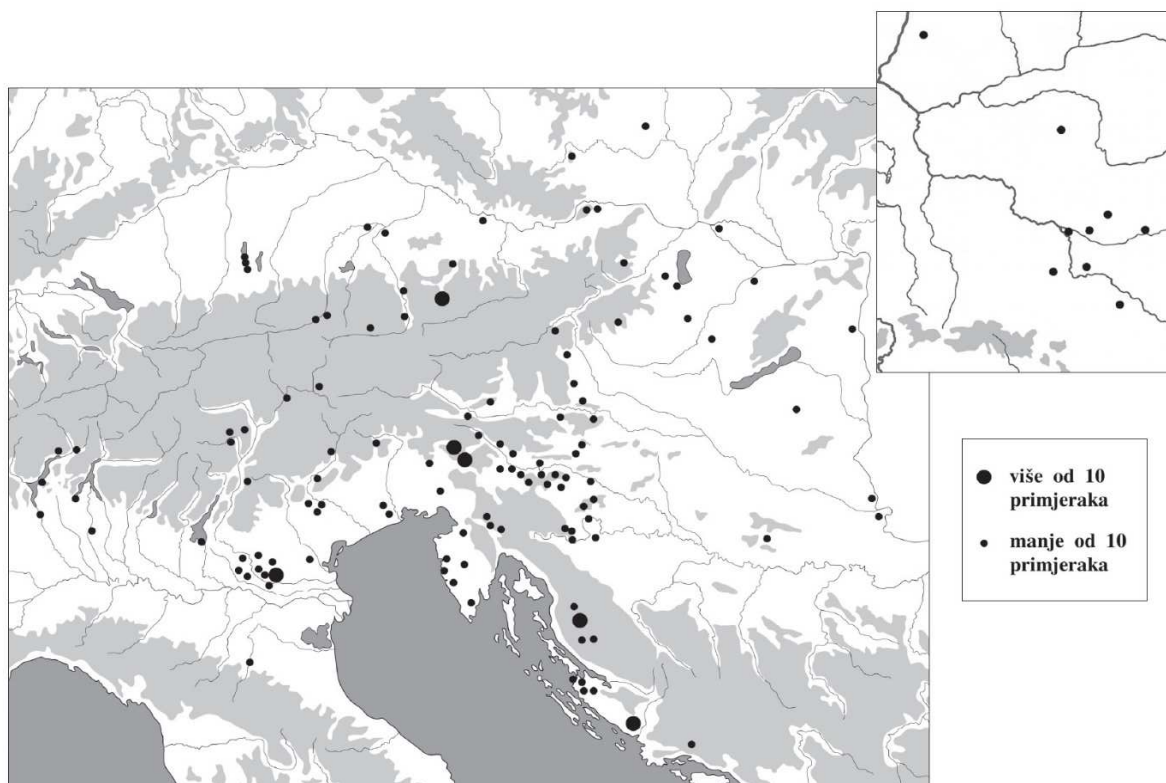
Premda je za Japode karakteristično da u grobove u pravilu ne prilažu oružje, potrebno je izdvojiti grupu krivih noževa koji se nazivaju noževima Pritoka – Bela Cerkev i na japodskom prostoru pojavljuju u 16 dosada pronađenih primjeraka. Noževi ovoga tipa vjerojatno su korišteni kao ofanzivno pješачko naoružanje (BALEN-LETUNIĆ 2006: 65). Postoji nekoliko varijanti zakrivljenih noževa i većina vuče porijeklo iz grčke *mahaire*, a samo ime dolazi od grč. μάχαιρα (grč. *mákhaira*, *mákhairai* – nož). Prema citatu iz *Ilijade*, grčka *makhaira* nije nužno bila oružje, iako je bila standardna oprema vojnika. Mogla je imati i utilitarni karakter (PAROVIĆ-PEŠIKAN 1982: 47). Pripisuje se *makhairama* iz razloga što ima zakrivljeno sječivo, međutim sa *makhairama* koji dolaze iz Grčke nema veze. Parović-Pešikan navodi da grčki izvori *makhairi* daju istočnjačko porijeklo (PAROVIĆ-PEŠIKAN 1982: 47). Japodski primjerci datiraju se u VII. fazu prema Drechsler-Bižić, kraj 2. i 1. st. pr. Kr. te imaju paralele u Italiji, u Picenumu u znatno ranijim tipovima iz 7. i 6. st. pr. Kr. (PAROVIĆ-PEŠIKAN 1982: 43). Upravo iz Picenuma su se noževi toga tipa raširili po cijelom Istočnom halštatskom krugu, kao i po japodskom prostoru.

Pojava pinceta odnosno kozmetičkog pribora u pojedinim japodskim grobovima znak je prestiža pokojnika i gotovo siguran dokaz pripadnosti muškoj osobi (TREHERNE 1995: 111). Treherne smatra kako je kozmetički pribor imao veliku ulogu u životu pripadnika brončanog doba, a zasigurno i željeznoga. To je simbol najvišeg sloja društva. Kozmetički pribor javlja se u Egeji već u prijelazu iz ranog u srednje brončano doba (TREHERNE 1995: 110), a do kraja brončanoga doba raširen je u bogatim ukopima po čitavoj Europi te se nastavlja javljati u željeznom dobu. Kozmetički pribor nosio se vjerojatno ovješeno o pojas skupa s ostalim standardno „muškim“ predmetima, poput npr. bruseva i britvi. Upravo je briga o tijelu dio koncepta „ljepote ratnika“. Ta „ljepota“ podrazumijeva tjelovježbu, higijenu, ali i izgled odjeće i oklopa (TREHERNE 1995: 108). Kelti su osobitu pažnju pridavali higijeni i uređivanju tijela. Rimski kroničar Plinije Mlađi (23. – 79. g. n. e.) spominje galske provincije u kontekstu proizvodnje sapuna i kaže: „Sapun je također dobar, izum galskih provincija za bojenje kose u crveno. Dobiva se od loja i pepela, najbolje bukova pepela i loja koze. Može biti gust i tekući, a koriste ga Germani, više muškarci nego žene.“ (PLINIJE MLADI: 77-79: Knjiga XXVIII, Poglavlje LI; preuzeto s <http://www.masseiana.org/pliny.htm#BOOKXXVIII> 30.6.2017.).

Nisu svi muškarci ratnici niti su svi muškarci odmah odrasli. U muške ukope treba ubrojiti i ukope civila, kao i ukope mladića koji se razlikuju od odraslih muškaraca te ih je teško odvojiti od ženskih grobova, pogotovo što je muška osoba mlađa. Muška osoba do 10 godina starosti se ne smatra „muškarcem“ u pravom smislu riječi te u takvom grobu nema priloga tipičnih za muškarce. (REBAY-SALISBURY 2016: 191).

Višeglave igle svakako su na prostoru ovoga dijela Europe (sjeverna Italija, Istočni halštatski krug, na sjeveru do rijeke Odre, na sjeveroistoku - nalazište Nove Košariska u Slovačkoj, na jugu - sjeverni dio istočne obale Jadrana, na istoku – srednje Podunavlje (GLOGOVIĆ 2008: 327)) kategorija materijala koja se u pravilu smatra odrednicom ukopa muškarca (ŠKOBERNE 2003: 207). Namjena višeglavih igala bila je, osim ukrasne, utilitarna. Koristila se za kopčanje odjeće. Mogu biti izrađene od bronce, željeza ili od oba materijala.

Alessandro Guidi smatra da je postojalo više proizvodnih centara višeglavih igala: nalazište Hallstatt te teritorij grupe Este u današnjem Venetu te na prostoru svetolucijske skupine u gornjem i donjem Posočju (GUIDI 1983: 30).

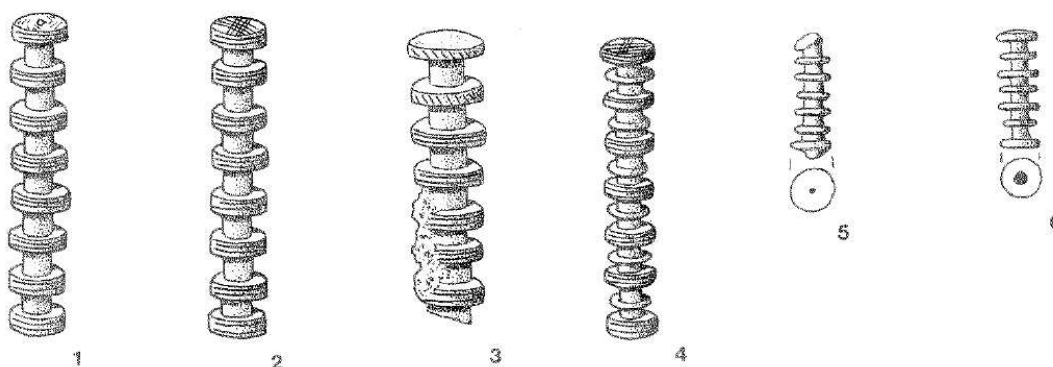
Slika 22 (ŠKOBERNE 2003: 205)

Karakteristično obilježje ovih igala su dva, tri, rjeđe četiri zadebljanja i kuglice, „glave“. Glave igala odvojene su zadebljanjima koja mogu biti jednostruka, dvostruka, a prostor između njih može biti narebren. Prostor između igala može biti i neukrašen (ŘIHOVSKY 1979: 229).

Kronološki gledano, postoje igle bez trubastog proširenja, igle s pločastim prstenom (ŘIHOVSKY 1979: 229) koji je svojevrsan međukorak do igala s trubastim proširenjem. Trubasto proširenje nalazi se pri dnu najdonje, odnosno najgornje glavice, ovisi kako se gleda.

Slijedeća važna varijanta višeglavih igala nalazi se u Bosni i Hercegovini, na prostoru grupe Donja Dolina-Sanski Most (ČOVIĆ 1987: 241), a u literaturi su poznate kao tip Donja Dolina. To je tip višeglavih bimetalnih igala za željeznom jezgrom i brončanim gornjim dijelom koje imaju više (7-10) cilindričnih glava. Gornji dio igle bio je izliven od bronce. Vrlo tanka željezna jezgra „nabila“ bi se u lijevani brončani dio igle (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2002: 283). Javljaju se u pravilu u paru drugoj polovini 7. i osobito u prvoj polovini 6. st. pr. Kr. u muškim ratničkim grobovima gdje se pojavljuju umjesto fibula (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2002: 283-284).

Međutim, višeglave igle su u tri slučaja potvrđene u ženskim grobovima: u jednom slučaju, u ženskom grobu s dijademom pronađene su u paru, a u dva slučaja kao pojedinačni nalazi (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2002: 286). Čini se kako su ženski grobovi u kojima su pronađene igle ovoga tipa bili bogatiji od muških grobova s istim takvim iglama (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2002: 287). Igle tipa Donja Dolina vrlo su minuciozno ukrašene i precizno izrađene. U Donjoj Dolini, pronađeno je ukupno 19 primjeraka višeglavih igala.

Slika 23 (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2002: 285)

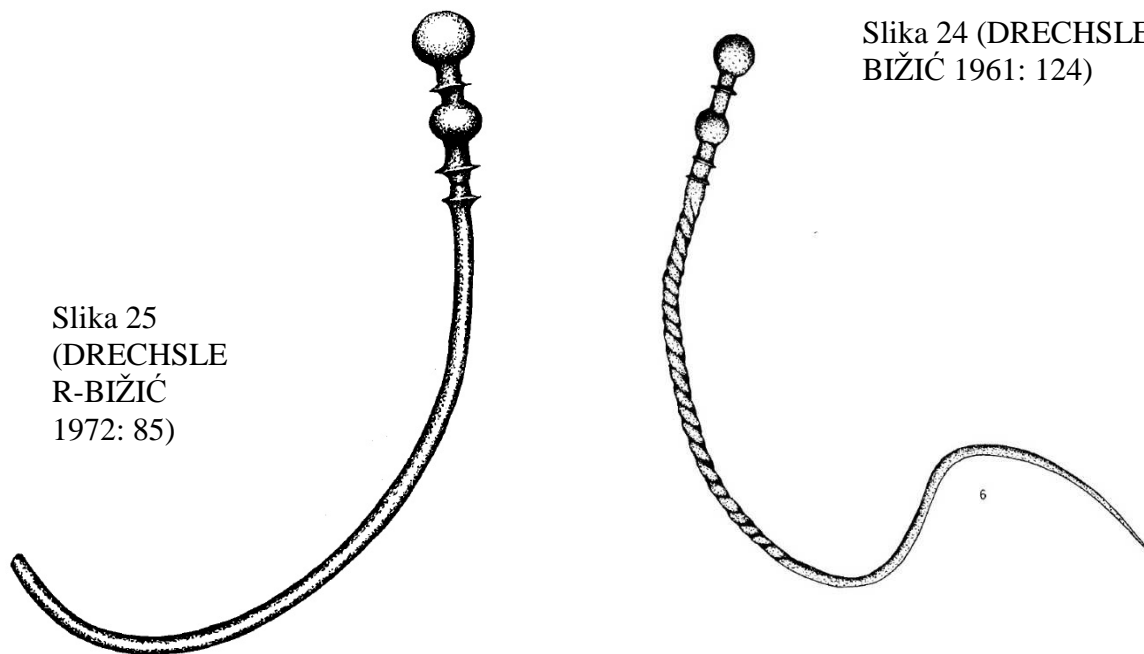

Dominacija višeglavih igala u muškim grobovima traje kroz 8. i 7. st. pr. Kr., a u 6. st. zamjenjuju ih fibule koje tada postaju dominantne i u muškim grobovima (ŠKOBERNE 2003: 207).

Velika koncentracija višeglavih igala nalazi se na japodskom teritoriju što može značiti da je riječ o importu ili su se pak proizvodile lokalno. Samo u Prozoru pronađeno ih je oko 50 komada (ŠKOBERNE 2003: 203-204). Višeglave igle prisutne su i kod Histra (GABROVEC, MIHOVILIĆ 1987: 310). S obzirom na karakteristike igala na japodskom prostoru, one su proizvod lokalnih radionica. Ovdje se razvila lokalna varijanta višeglave igle koja među glavama ima rebra. Japodske varijante igala su specifične po tome što imaju tordirani vrat (GLOGOVIĆ 1989: 12). Fulvia Lo Schiavo je japodske igle podijelila u dvije varijante: A (sa četiri kuglice) i B (sa dvije kuglice) (LO SCHIAVO 1970: 461). Datiraju se u Ha D1, odnosno u III fazu japodske kulture (DRECHSLER-BIŽIĆ 1987: 404-405). Ovakve igle javljaju se i kod Liburna, ali ne južnije, pa Škoberne smatra da prema sadašnjem stupnju istraživanja ove igle nisu bile prisutne u južnoj Dalmaciji (ŠKOBERNE 2003: 203). Postoji još i varijanta igle s astragaloidnom glavicom. One su bile vrlo popularne kod Japoda, ali i kod Liburna (GLOGOVIĆ 2008: 329). Astragaloidni privjesci kod Japoda se pronalaze i na fibulama.

Slika 24 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 124)

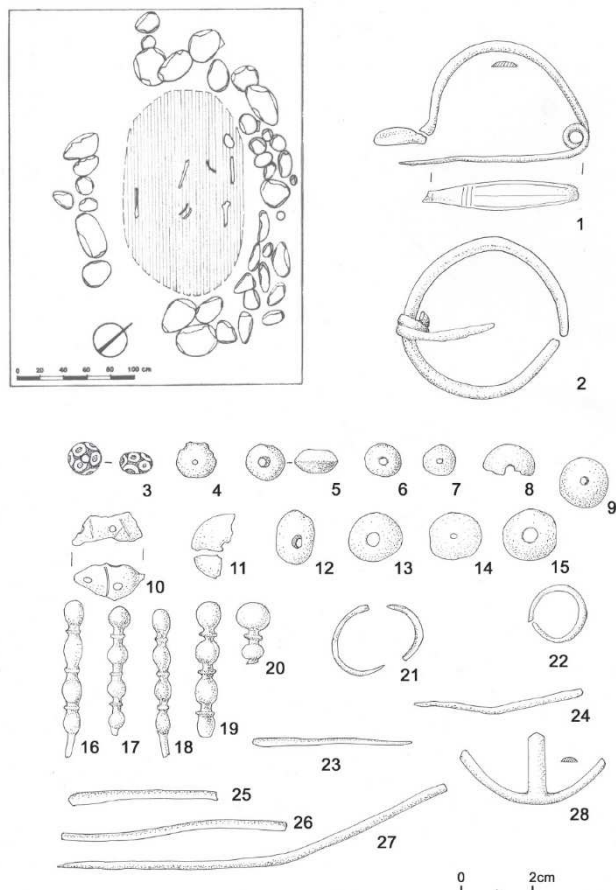

Slika 25
(DRECHSLER-BIŽIĆ
1972: 85)

Slika 26 (DRECHSLER-BIŽIĆ 1972: 80)

Komparacija materijala sa liburnskog groba 7 u Dragašiću s japodskim materijalom s Kompolja i Prozora pokazuje sličnost. Međutim, ove igle nemaju tordirani vrat, kako je to uobičajeno kod Japoda.

Japodska varijanta višeglavih igala koje pronalazimo i kod Liburna vjerojatno je pronašla paralele u astragalnim pojasevima koji se javljaju na prostoru središnjeg Balkana u 6. st pr. Kr. Trgovačkim vezama dolaze u južnopanonsku nizinu gdje ih prihvaća keltoizirano stanovništvo (GLOGOVIĆ 2008: 330). Primjer astragalnog pojasa

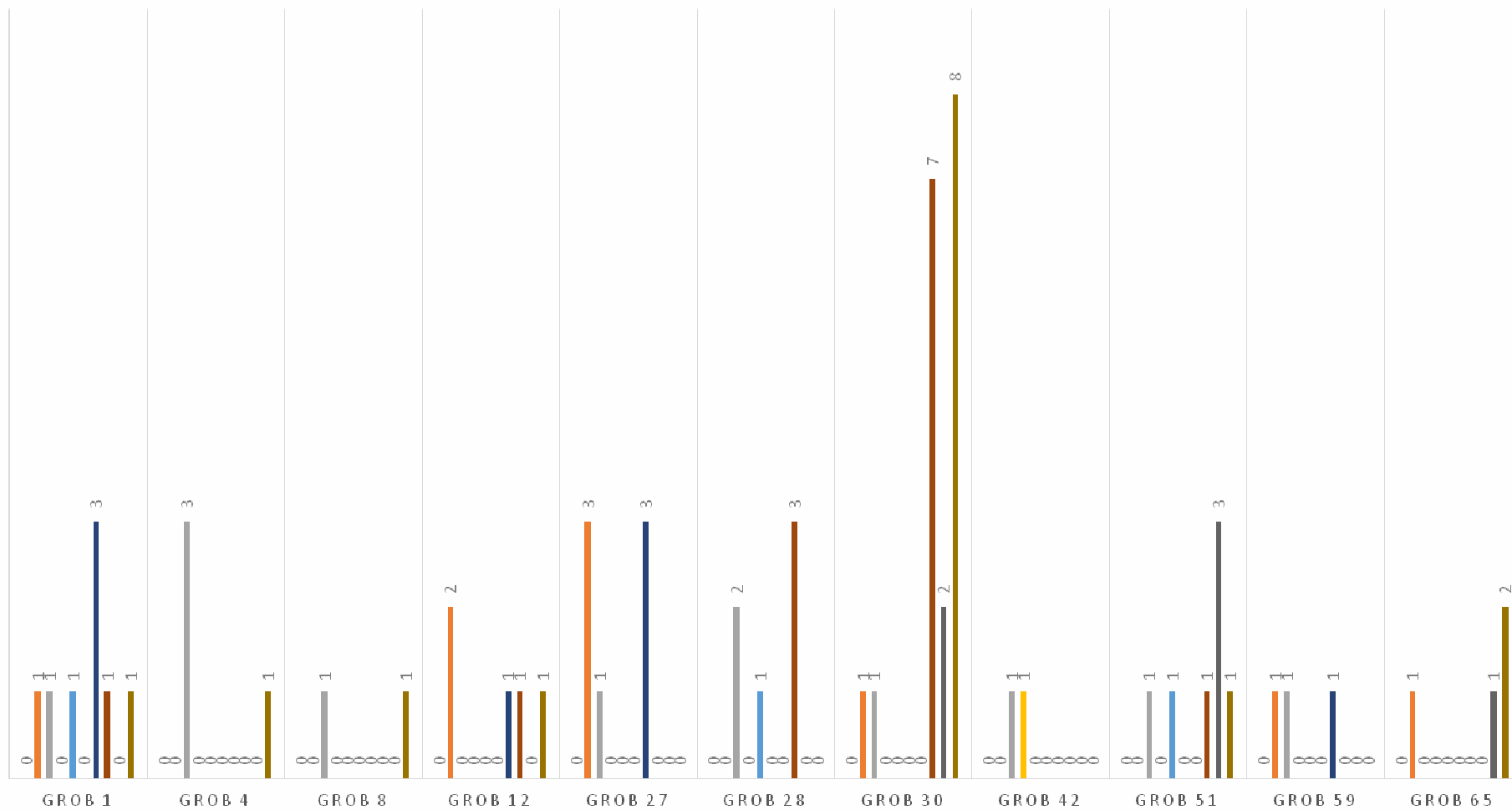
Slika 27 (GLOGOVIĆ 2008: 328)

prema kojima su igle na japodskom prostoru vjerojatno izrađene

pronalazimo na Ararevoj gomili u kneževskom grobu 1. Međutim spolna atribucija groba iz Glasinca i dalje je predmet rasprava (BABIĆ 2004, VASIĆ 2007).

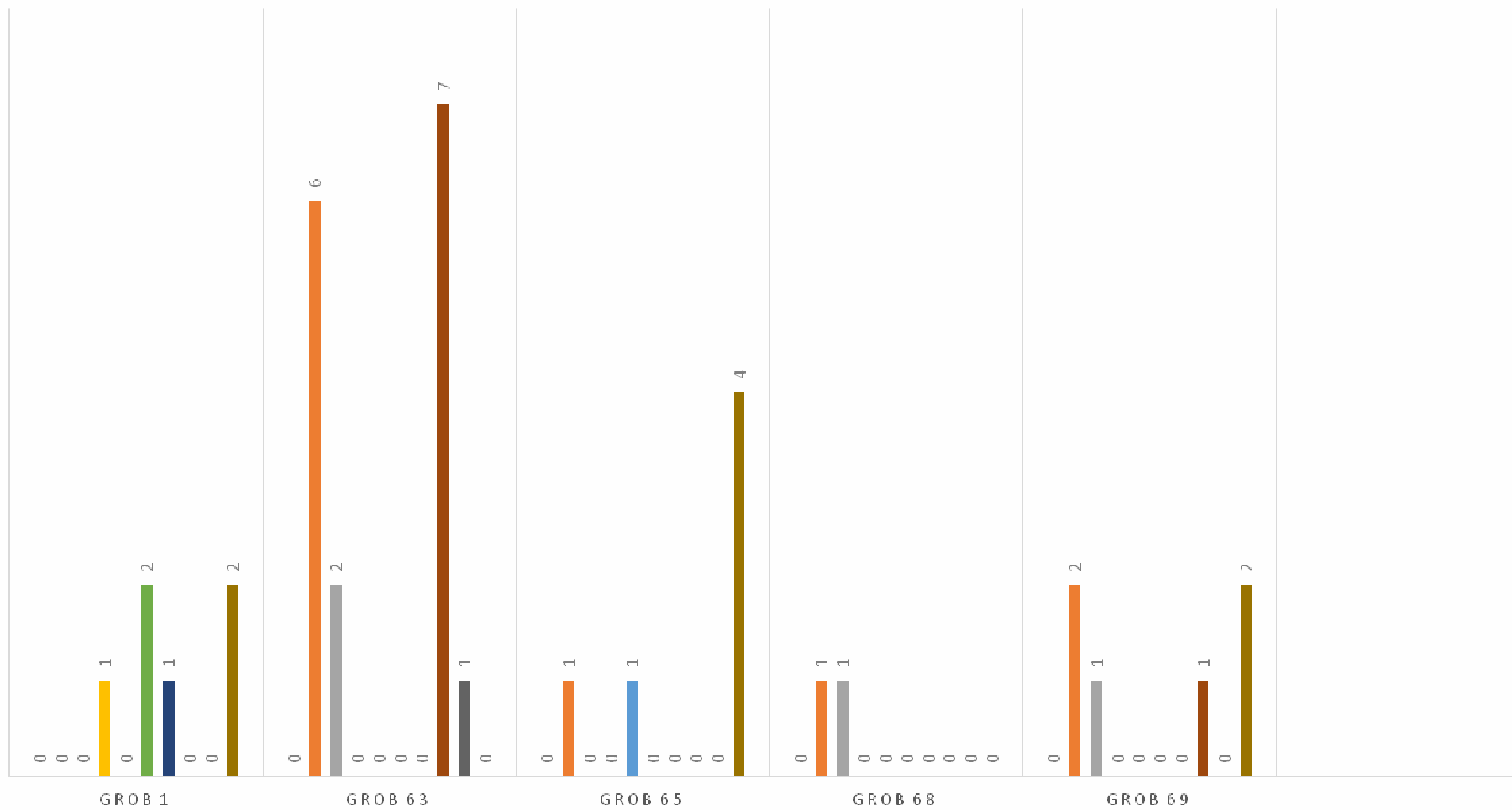
PROZOR

■ ORUŽJE ■ FIBULA ■ IGLA ■ PINCETA ■ DUELOVIPOJASA ■ NARUKVICA ■ PRIVJESAK ■ JANTAR ■ STAKLO ■ OSTALO

KOMPOLJE

■ ORUŽJE ■ FIBULA ■ IGLA ■ PINCETA ■ DUELOVI POJASA ■ NARUKVICA ■ PRIVJESAK ■ JANTAR ■ STAKLO ■ OSTALO

ANALIZA DOBIVENIH REZULTATA

S obzirom na složenost tumačenja izgleda japodske nošnje koje je i danas sve samo ne sigurno, odabrao sam najtipičniji i donekle najsigurniji nalaz koji bismo, u nedostatku boljega, mogli pripisati muškarcima – višeglave igle.

Premda je broj poznatih japodskih nalazišta relativno velik, malen je broj dobro dokumentiranih. Još je manji broj cjelovitih grobnih cjelina koje su potrebne kako bi se koristeći neki kronološki sustav definirali muški grobovi. Kao kriterij odabira muške nošnje odabrao sam višeglave igle koje se na japodskim nalazištima pojavljuju u više varijanti i u velikom broju slučajeva su se proizvodile za lokalni ukus. Prije svega treba spomenuti japodske višeglave igle koje su rađene po uzoru na astragaloidni pojas. Astragaloidni pojas je velika i važna pojava na centralnom i zapadnom Balkanu te istočnoj obali Jadrana, kao i prostoru jugoistočne Slovenije, Beloj krajini. S obzirom da je općeprihvaćeno mišljenje da se astragalni pojasevi u ovome dijelu Europe javljaju oko 6. st. pr. Kr. (Ha C1/2 – Ha D2). oni su također jedna vrsta kronološkog repera. Odlika japodskog teritorija je izrazita kontrola prostora, kako u geografskom smislu, tako i onom ekonomskom. Japodi su kontrolirali sve važne komunikacijske pravce koji su dolazili sa sjevera, odnosno srednje Europe, Italije – osobito pokrajina Veneto i Marche koje su gravitirale obalama Kvarnera i sjevernoga Jadrana, zatim Karpatske kotline te središnjeg Balkana. Smatra se da su Japodi imali razvijene trgovačke veze sa Liburnima iz razloga što im je za prehranu njihove stoke bila potrebna sol koju nisu mogli sami izravno osigurati.

Japodska je nošnja u takvim uvjetima primala utjecaje izvana, ali su zbog svoje moći Japodi zasigurno kreirali trendove koji će se na ovim prostorima zadržati tijekom njihove dominacije sve do rimskih osvajanja.

Skroman broj grobnih cjelina koji je ovdje prikazan ne može dati cijelu sliku potencijalnog izgleda japodske muške nošnje, no cilj mu je da pokaže trend odnosno pojedine točke na lenti vremena koje bi mogle pokazati koji su elementi mogli biti korišteni na muškoj nošnji u pojedinom razdoblju.

Osim fibula koje su relativno kronološki osjetljive, pogotovo ukoliko se radi o specifičnim tipovima, za pokušaj datacije sam konzultirao tabelu s tipovima jantara koje je za područje Balkana izradio Aleksandar Palavestra u knjizi *Praistorijski ćilibar na centralnom i Zapadnom Balkanu*.

Iz podataka iz tablice vidljivo je da su obrađene grobne cjeline po količini grobnog materijala razmjerno ujednačene. Od 11 grobnih cjelina u Prozoru, u 4 cjeline se fibula pojavljuje skupa s iglom, u dva slučaja se igla pojavljuje bez fibule, a u 2 slučaja se fibula pojavljuje bez igle. Također se privjesci pojavljuju u grobnim cjelinama u kojima su pronađene fibule, kao i jantar koji u obrađenim grobnim cjelinama nije prisutan ukoliko nema fibule. Lučne fibule sa krupnim zrnem jantara na luku tipa 63a (PALAVESTRA 1993: 213) pronađene su na otoku Cresu, Zatonu i Ninu, odnosno na liburnskom prostoru. Javljaju se i u Italiji, u pokrajinama Marche (Novilara, S. Constanco, Monteroberto, Ancona, Numana,...), Emilia-Romagna (Bologna) itd. (PALAVESTRA 1993: 255). Čini se da su takve fibule imale ishodište ponajviše u pokrajini Marche te su preko Jadrana došle do Liburna i posredno do Japoda. Staklene perle se pojavljuju u 3 slučaja – u 2 dolaze skupa s jantantom. Tropetljasta fibula koja se inače smatra dijelom ženske nošnje, a u pravilu se pojavljuje pojedinačno (TERŽAN 2010), pronađena je u grobu 63 u Kompolju. Uz nju se pojavljuje i lučna fibula s velikim zrnem jantara na luku i 3 fibule sa zrnima jantara na luku tipova 64c (PALAVESTRA 1993: 214), 65b (PALAVESTRA 1993: 215) i 66a (PALAVESTRA : 216). Zbog prisutnosti dvije višeglave igle, determinirao sam ih kao potencijalno muški ukop. Smatram da ne možemo isključiti da je grob 63 muški jer primjer groba 65 koji ima spiralnu naočalastu fibulu koja je također u pravilu dio ženske nošnje u literaturi je determiniran kao muški grob (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 105). Dijelovi pojasa iz Prozora pronađeni su u 3 slučaja, barem ako je riječ o grobovima za koje sam ja pretpostavio da bi mogli pripadati muškarcima. U sva tri slučaja pronađeni su u grobnim cjelinama s iglom. Pincete koje se smatraju tipičnim muškim prilogom, pronađene su u jednom slučaju u Prozoru i 1 u Kompolju u grobnim cjelinama koje sam odabrao kao muške. U Prozoru je pronađena u grobu s višeglavom iglom, a u Kompolju s narukvicom, fragmentiranim antropomorfnim privjeskom, ulomkom keramičke posude i brončanim alkama.

Od cjelovito publiciranih grobova iz Kompolja odabrao sam pet cjelina za koje smatram da bi mogle pripadati muškarcima. U četirigrobne cjeline pojavljuju se fibule, u jednom slučaju čak šest komada, u jednom dvije, a u dvije cjeline po jedna fibula. Jantar se pojavljuje u dva slučaja, dijelovi pojasa u jednom slučaju, kao i narukvica. Staklo se pojavljuje u jednom slučaju, a igle u dva. Kategoriji ostalih nalaza pripadaju brončane alke i brončane zakovice sa pojasa.

Oružje nije pronađeno niti u jednoj grobnoj cjelini koja je uzeta u obzir u ovome razmatranju.

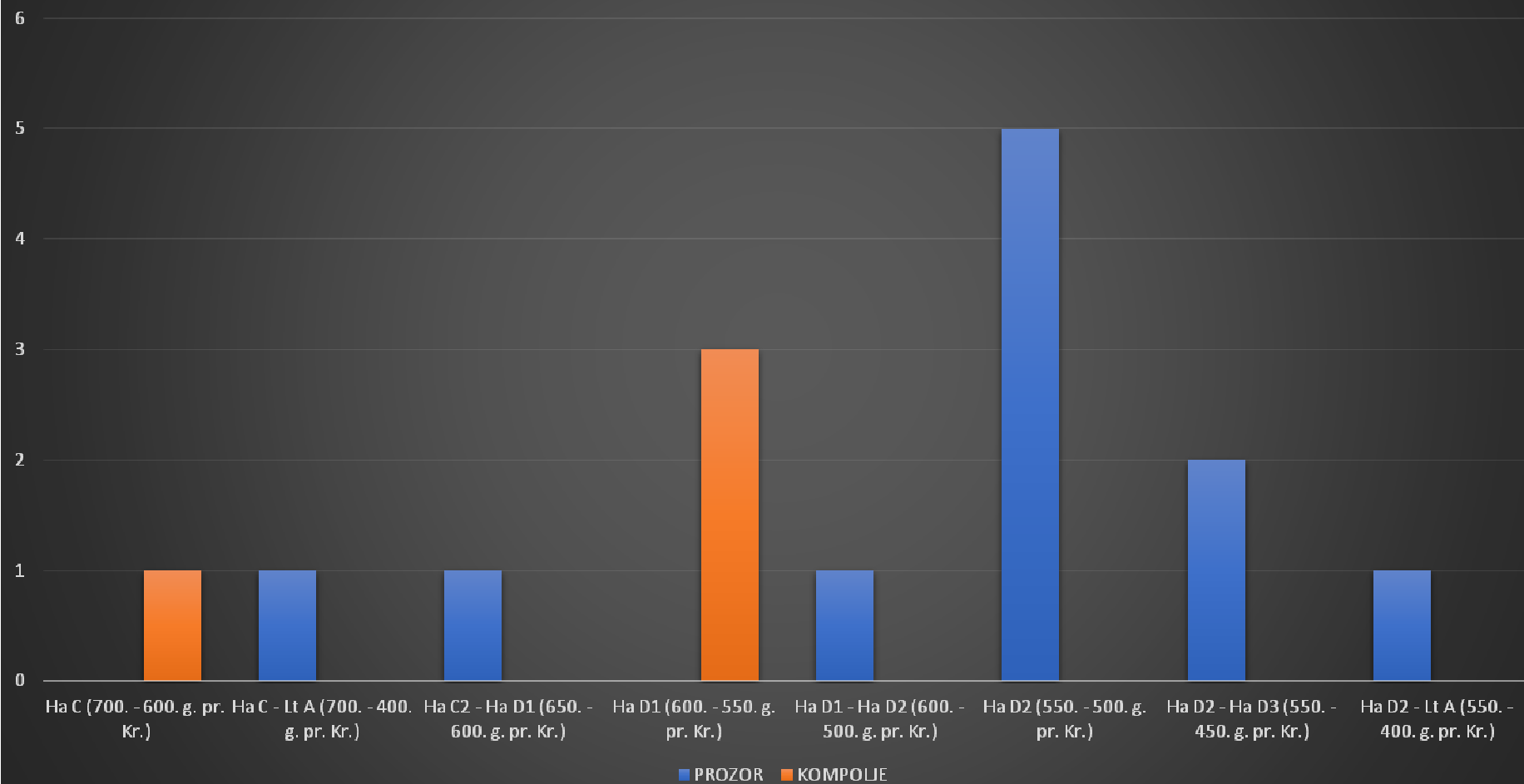
Grob 1 iz Prozora možemo datirati prema dvokrakoj igli u razdoblje Ha C – Lt A (cca. 600. – 400. pr. Kr.). Grob 4 nam sadrži višeglave igle s astragaloidnom glavicom i fragment višeglave igle koja bi mogla imati dva prstena ispod donje glavice. Igle s astragaloidnom glavicom su mlađe i mogli bi ih datirati u 5. st. Kr. prema analogiji iz Dragašića u grobovima 5 i 7 (GLOGOVIĆ 2008: 331). Grob 8 sadrži iglu s astragaloidnom glavicom i staklenu perlu od sive i žute staklene mase. Datiramo ga također ne ranije od 5. st. pr. Kr. Grob 12 iz Prozora sadrži dvije Certosa fibule tipa XIII var. a (TERŽAN 1976: 338) i tip II var. a (TERŽAN 1976: 320). Sadrži i dva jantarna zrna - tip 48j (PALAVESTRA 1993: 209) i tip 61b (PALAVESTRA 1993: 212). Na Certosa fibuli tipa IIa bili su ovješeni astragaloidni privjesci slični astragaloidnim iglama. Prema Certosa fibuli tipa XIIIa koja je najmlađi nalaz u grobu možemo ju datirati u Ha D2-D3, odnosno u sredinu 5. st. pr. Kr. Fibule toga tipa vjerojatno su se proširile iz Dolenjske (TERŽAN 1976: 362). Jantar se datira u Ha C1/2 odnosno kraj 6. st. pr. Kr. (PALAVESTRA 1993: 273). Grob 27 zanimljiv je radi izvrsno očuvane višeglave tordirane igle s dva prstena ispod donje glave. Sadrži još lučnu fibulu od brončane žice sa zrnima jantara na luku i privjescima, čunastu fibulu, zvonolike privjeske i ulomak fibule. Igla se datira u Ha B3-C2, čunasta fibula se datira u Ha D1, a lučna fibula se datira prema zrnima jantara na luku koja su tip 64a (PALAVESTRA 1993: 214) u Ha D2. Prema tome, grob bi se mogao datirati u Ha D2, odnosno kraj 6. i početak 5. st. pr. Kr. Grob 28 sadrži ulomak višeglave igle, jantarna zrna tipa 5 (PALAVESTRA 1993: 194) i tipa 64a (PALAVESTRA 1993: 214), okov za pojas i fragment dvokrake igle. Prema jantarnim zrnima koja su najmlađa, grob datiramo u Ha D2 (kraj 6. st. pr. Kr.). Grob 30 iz Prozora bogat je jantantom. Pronađena je klasična Certosa fibula slična bolonjskim Certosa fibulama koje se u Padskoj dolini javljaju oko 500. g. pr. Kr., u Ha D2 (TERŽAN 1976: 342). U Ha D2 se datiraju i jantarna zrna tipova 12a i 12b (PALAVESTRA 1993: 191). Igla s astragaloidnom glavicom također se javlja oko 5. st. pr. Kr. Pronađena su dva primjerka saltaleonea i zrno jantara tipa 64c (PALAVESTRA 1993: 214) iz oko 500. g. pr. Kr. Grob se prema tome datira vjerojatno u Ha D2 razdoblje. Grob 42 iz Prozora sadrži pincetu i višeglavu iglu s dva rebra ispod glavice. Igla nije tordirana. S obzirom da višeglave igle ovoga tipa prestaju biti dominantne u grobovima nakon 6. st. pr. Kr., usudio bih ga se datirati najkasnije u 6. st. pr. Kr. Grob 51 sadrži fragmentiranu višeglavu iglu, dvije brončane alke, staklene perle od sive paste s kružnicama i zrno jantara tipa 9 (PALAVESTRA 1993: 188). Prema zrnu jantara grob bi mogao pripadati Ha D2 vremenu, a to bi mogla potvrditi i višeglava igla koja je dominantna najduže do tog perioda. Grob 59 sadrži iglu s astragaloidnom glavicom, zoomorfni privjesak u obliku konja i fibulu s raskucanim lukom. Prema antromorfnom

privjesku koji se datira u Ha D2 (Teßmann 2009: 196), u to razdoblje možemo datirati i grob. Grob 65 iz Prozora sadržava ogrlicu od sitnih staklenih perlica, kalotasto dugme, brončanu alku i jedrastu fibulu koja se datira u Ha C2-D1, a samim time i grob.

Grobna cjelina 1 iz Kopolja ne može biti precizno datirana zbog kronološke neosjetljivosti materijala. Kozmetički pribor (pinceta) javlja se već u kasnome brončanome dobu na ovim prostorima (TREHERNE 1995: 110). Smatram kako se u svakom slučaju radi o muškome grobu. Grob 63 iz Kopolja zasigurno ide u red vrlo bogatih grobova. Sadrži čak 6 fibula, dvije višeglave igle, - jedna sa astragaloidnom glavicom, fibulu koja ne može biti sasvim određena jer joj nedostaje veliki dio i brojna zrna jantara na 4 najveće fibule. Jantarni privjesci su tipova: 60a (PALAVESTRA 1993: 213), 59b (PALAVESTRA 1993: 213) i 48a (PALAVESTRA 1993: 209). Jantarna zrna na luku pripadaju tipovima 64c (PALAVESTRA 1993: 214), 63a (PALAVESTRA 1993: 213), 65b (PALAVESTRA 1993: 215) i 66a (PALAVESTRA 1993: 216). Grob se datira u Ha D1 razdoblje (550. g. pr. Kr.) prema lučnoj fibuli s neukrašenim zrnom jantara na luku tipa 63a. Grob 65 iz Prozora prema literaturi (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 105) pripada muškarcu premda bi se iz grobnog repertoara zaključilo drukčije – zbog spiralne naočalaste fibule. Prema fibuli se datira u Ha C stupanj. Grob 68 sadrži višeglavu iglu kojoj vrat nije tordiran i masivnu fibulu a tre bottoni koja se datira u Ha D1. Grob 69 iz Kopolja sadrži višeglavu iglu, jednu pločastu naočalastu fibulu i jednu spiralnu naočalastu fibulu sa pločicom koja je otpala. Ukrašeno zrno jantara pripada tipu 59b (PALAVESTRA 1993: 213) i datira se u Ha D1 razdoblje. U to razdoblje datiramo grob.

PROZOR I KOMPOLJE (DATACIJA LOKALITETA PREMA GROBNOM MATERIJALU)

Iz tablice vidimo kako najveći broj nalazišta iz Prozora koje smatram muškim ukopom možemo svrstati u razdoblje druge polovine 6. st. pr. Kr., a 3 nalazišta iz Kompolja pripadaju vremenu Ha D1, odnosno stariji su od prozorskih stotinjak godina. Dva groba iz Prozora pripadaju vremenu Ha D2 – Ha D3, a po jedan grob pripada ostalim razdobljima – Ha C, Ha C-Lt A, Ha C2- Ha D1, Ha D1-Ha D2, Ha D2-Lt A.

Ukoliko višeglave igle promatramo kroz prizmu kriterija muškog ukopa, a one svoj vrhunac doživljavaju 8. i 7. st. pr. Kr., da bi u 6. st. polako nestajale, ovdje vidimo da je upravo 6. st. pr. Kr., vrijeme kada su muški grobovi najbrojniji. Ovaj uzorak je premalen da bi se izvukli neki konkretni zaključci, no može biti indikativan. Biti će potrebna daleko opsežnija istraživanja i potpune grobne cjeline koje će omogućiti prije svega preciznu spolnu atribuciju groba. Tek nakon što pred sobom budemo imali materijal koji je danas raštrkan u više zbirki, moći ćemo dati konkretnije zaključke.

ZAKLJUČAK

Ovaj se pregled bazira na pretpostavci da su muški grobovi oni u kojima su pronađene višeglave igle. Odlučio sam se za taj kriterij jer mi se on učinio kao „najčvršći“ oslonac pri slabo istraženo, loše dokumentiranom i slabo publiciranom materijalu – tu prije svega mislim na grobne cjeline.

Bilo bi dobro napraviti slične usporedbe sa grobnim cjelinama i materijalom koji se smatra „ženskim“. Zasada postoje radovi koji analiziraju zasebne elemente ženske nošnje izvan grobnoga konteksta.

Najveći problem danas nam predstavljaju nalazišta koja su već istražena, ali s gotovo nikakvom dokumentacijom – praktično su uništena, nalazi izvađeni, za mnoge ne znamo niti kontekst nalaza niti odakle nalaz potječe. Osteološke analize na takvome materijalu vjerojatno neće biti moguće, barem sa današnjega gledišta. Trebalo bi se koncentrirati na arheološka istraživanja poznatih, a neistraženih japodskih nalazišta te revizijska istraživanja koja će zasigurno razriješiti neku od brojnih zagonetki. Bilo bi dobro kada bi zbirke koje su posvuda bile barem digitalizirane na Internetu i dostupne kao jedna cjelina zainteresiranim znanstvenicima i studentima.

Ne smijem zaboraviti napomenuti da su u ovaj pregled uvrštene samo dvije nekropole – Prozor i Kompolje u Lici sa skromnim repertoarom grobova. Ostale nekropole iz doline Une, osobito Jezerine i Ribić te Vinica u slovenskoj Beloj krajini, zbog velike složenosti, a prije svega zato što potpune grobne cjeline nisu dostupne ili su raštrkane po zbirkama širom kontinenta i svijeta – nisu mogle biti uključene ovaj pregled.

Iz ovoga sam rada naučio da je propušteno jako teško nadomjestiti i da je arheologija često žrtva same sebe, odnosno vremena u kojemu se nalazi. Međutim, za neke je potrebno uložiti mnogo truda kako bi se na kraju došlo do minimalnog pomaka. Svaki od brojnih istraživača koji su proučavali i dalje proučavaju japodsku kulturu, dao je veliki doprinos znanosti, ma koliko taj napredak uistinu malen bio. Nadam se da će ovaj rad biti inspiracija mojim kolegama, studentima, a možda će nekim znanstvenicima dati ideju kako poboljšati definiranje muškoga, odnosno ženskoga ukopa-nošnje.

LITERATURA

- Bakarić, L. 1989, Grob 154 iz Kompolja, *VAMZ, ser. 3, XXII*, 5-18
- Bakarić, L., Križ, B., Šoufek, M. 2006, Pretpovijesni jantar i staklo iz Prozora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj, *katalog izložbe AMZ-a*, Zagreb
- Bakarić, L. 2008, Kompolje grob 47 – nova interpretacija, *VAMZ, ser. 3, XLI*, 37-60
- Balen-Letunić, D. 1995-96, Figuralno ukrašene trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor, *VAMZ, ser. 3, XXIX*, 23-28
- Balen-Letunić, D. 1999-2000, Japodske nekropole s ogulinskog područja, *VAMZ, ser. 3, XXXII-XXXIII*, 23-61
- Balen-Letunić, D. 2006, Kasnolatenki noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 99, br. 1*, 63-70
- Benac, A. 1993-94, Napomene uz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdanjači, *VAMZ, ser. 3, XXVI-XXVII*, 21-24
- Blečić, M. 2007, Reflections of Picens impact in the Kvarner Bay, *Archeologia di Frontiera 6-2007*, 109-122
- Blečić, M., Podrug, E. 2014, Nekropola gradine Velika Mrdakovica – grobovi starijega željeznog doba*, *VAHD, 107*, 31-112
- Čović, B. 1987, Grupa Donja Dolina – Sanski Most, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 232-288
- Drechsler-Bižić, R. 1961, Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955. – 1956., *VAMZ, ser. 2, I*, 67-155
- Drechsler-Bižić, R. 1972, Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca, *VAMZ, ser. 6-7, I*, 1-102
- Drechsler-Bižić, R. 1987, Japodska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 391-441
- Dular, J. 1973, Bela krajina v starohalštatskem obdobju, *AV 24* (1975), 544-591
- Gabrovec, S. 1966, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, *AV 17*, 169-242

- Gabrovec, S., Mihovilić, K. 1987, Istarska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo, 293-338
- Glogović, D. 2008, Liburnska imitacija astragalnih pojaseva, *Archaeologia Adriatica II*, 325-333
- Guštin, M. 1973, Kronologija Notranjske skupine, *AV 24 (1975)*, 461-506
- Guidi, A. 1983, Scambi tra la cerchia hallstattiana orientale e il mondo a Sud delle Alpi nel VII secolo a.C., *Kleine Schriften 13*, Marburg
- Majnarić-Pandžić, N. 2002, Multi-headed „Pins“ of the Donja Dolina Type Revisited, *Godišnjak ANUBiH XXXII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 30*, 283-291
- Marić, Z. 1968, Japodske nekropole u dolini Une, *GZM, Nova serija, XXIII*, 5-79
- Olujčić, B. 2007, Povijest Japoda, Pristup, Zagreb
- Palavestra, P. 1993, Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu, Beograd
- Parović-Pešikan, M. 1982, Grčka mahajra i problem krivih mačeva, *Godišnjak ANUBiH XX, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 18*, 25-53
- Raunig, B. 1980, Praistorijska nekropola na Gradini u selu Ripač, *GZM, Nova serija, 35-36*, 141-162
- Rebay-Salisbury, K. 2016, The Human Body in Early Iron Age Central Europe. Burial Practices and Images of the Hallstatt World, Routledge, London-New York
- Stare, F. 1954, K problemu najstarejših čolničastih fibul iz Slovenije, *AV 5*, 22-49
- Škoberne, Ž. 2003, Nalaz neuobičajene višeglave igle s budinjačke nekropole, *Opuscula archaeologica 27*, 199-210
- Teßmann, B. 2009, Bronzene Tierfigürchen aus den japodischen Gräberfeldern von Prozor und Kompolje, *Acta Praehistorica et Archaeologica, 41*, 189-205
- Teržan, B. 1976, Certoška fibula, *AV 27*, 317-536
- Teržan, B. 2010, Japodske tropentljaste fibule, *Pril. inst. arheol. Zagrebu, 27*, 111-122
- Težak-Gregl, T. 1981, Certosa fibule na centralnom japodskom području, *VAMZ, ser. 14, 1*, 25-55

Treherne, P. 1995, *The Warrior's Beauty: The Masculine Body and Self-Identity in Bronze-age Europe*, Cambridge University Press, Cambridge

Vejvoda, V. 1961, Japodske dvokrake igle, *VAMZ, ser. 2, I*, 115-132

POPIS PRILOGA

1. Slika 1. Tipovi igala s japodskog i liburnskog teritorija (Drechsler-Bižić 1987.)
2. Slika 2. Spiralna naočalasta fibula (Drechsler-Bižić 1987.)
3. Slika 3. Lučna fibula s privjeskom (Drechsler-Bižić 1987.)
4. Slika 4. Spiralna naočalasta fibula s pločicom (Drechsler-Bižić 1987.)
5. Slika 5. Brončani okov za pojas (Drechsler-Bižić 1987.)
6. Slika 6. Inventar iz groba 1 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
7. Slika 7. Inventar iz groba 4 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
8. Slika 8. Inventar iz groba 8 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
9. Slika 9. Inventar iz groba 12 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
10. Slika 10. Inventar iz groba 27 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
11. Slika 11. Inventar iz groba 28 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
12. Slika 12. Inventar iz groba 30 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
13. Slika 13. Inventar iz groba 42 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
14. Slika 14. Inventar iz groba 51 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
15. Slika 15. Inventar iz groba 59 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
16. Slika 16. Inventar iz groba 65 u Prozoru (Drechsler-Bižić 1972.)
17. Slika 17. Inventar iz groba 68 u Kompolju (Drechsler-Bižić 1961.)
18. Slika 18. Inventar iz groba 1 u Kompolju (Drechsler-Bižić 1961.)
19. Slika 19. Inventar iz groba 63 u Kompolju (Drechsler-Bižić 1961.)
20. Slika 20. Inventar iz groba 65 u Kompolju (Drechsler-Bižić 1961.)
21. Slika 21. Inventar iz groba 69 u Kompolju (Drechsler-Bižić 1961.)
22. Slika 22. Lokacije pronađenih primjeraka višeglavih igala (Škoberne 2003.)
23. Slika 23. Višeglave igle tipa Donja Dolina (Majnarić-Pandžić 2002.)

24. Slika 24. Višeglava igla s astragaloidnom glavicom varijante A (Drechsler-Bižić 1961.)
25. Slika 25. Višeglava igla bez tordiranog vrata s dva prstena ispod najdonje glavice (Drechsler-Bižić 1972.)
26. Slika 26. Višeglava tordirana igla s dva prstena ispod najdonje glavice (Drechsler-Bižić 1972.)
27. Slika 27. Inventar iz liburnskog groba 7 u Dragašiću (Glogović 2008.)